

RANNVEIG SVERRISDÓTTIR
OG KRISTÍN LENA ÞORVALDSDÓTTIR

Um málstefnu íslensks táknmáls

*Inngangur*¹

Íslenskt táknmál (ÍTM) öðlaðist formlega viðurkenningu árið 2011 þegar Alþingi samþykkti *Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls*.² Réttindi táknmálsfólks³ voru þar með fest í lög. Í lögunum segir meðal annars að íslenskt táknmál sé fyrsta mál þeirra sem þurfa að reiða sig á það til tjáningar og samskipta og barna þeirra og að stjórnvöld skuli hlúa að því og styðja.⁴ Einnig er kveðið á um skipan Málnefndar um íslenskt táknmál og að leitað skuli samvinnu við hana um málstefnu og stöðu íslensks táknmáls.⁵

Árið 2020 skipaði þáverandi mennta- og menningarmálaráðherra starfshóp til að vinna að stefnu fyrir ÍTM. Á vormánuðum 2021 skilaði starfshópurinn af sér skjali sem nefndist „Málstefna íslensks táknmáls“. Í skjalinu eru settar fram fimm meginstoðir eða áherslur er varða ÍTM ásamt skýrslu, greinargerð og aðgerðaáætlun.⁶ Þegar þetta er skrifað hefur „Málstefna íslensks táknmáls“, MÍTM, undir formerkjum tillögu til

¹ Höfundar vilja þakka ónafngreindum ritrýnum sem og Valgerði Stefánsdóttur og Guðrúnu Steinþórsdóttur ritstjórum fyrir gagnlegar ábendingar.

² „Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls, nr. 61“, *Alþingi*, 7. júní 2011, sótt 9. nóvember 2022 af <https://www.althingi.is/altext/stjt/2011.061.html>.

³ Hugtakið *táknmálsfólk* er hér notað sem yfirheiti yfir þá sem líta á ÍTM sem sitt móðurmál/fyrsta mál eða þá sem eru tví- eða fjöltungdir og líta á ÍTM sem eitt af sínum málum og aðstandendur þeirra. Hugtakið vísar bæði til fullorðinna og barna.

⁴ *Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011*, 3. gr.

⁵ Sama heimild, 5. gr.

⁶ Hér eftir verður vísað til þessa skjals í heild sinni með skammstöfuninni MÍTM og í heiti þessarar greinar er vísað til þessa skjals.

þingsályktunar um málstefnu íslensks táknmáls, farið í gegnum samráðsgátt stjórnvalda.⁷

Í starfshópnum áttu sæti döff málhafar ÍTM og málfræðingar, sem eru jafnframt höfundar þessarar greinar.⁸ Þótt greinarhöfundar séu ekki málhafar þá tala þeir ÍTM og byggði þátttaka þeirra á þekkingu þeirra á málstefnum og málfræði táknmála, sér í lagi ÍTM. Eins og fram kemur í skýrslu starfshópsins til ráðherra, sem fylgdi MÍTM, var viðtækt samráð haft í vinnunni, bæði við sérfræðinga á sviði döff fræða, málstýringar og málvísinda, við fulltrúa Íslenskrar málnefndar og við táknmálssamfélagið sjálft. Til hliðsjónar voru höfð skjöl eins og *Íslenska til alls* sem felur í sér tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu auk annarra samþærilegra skjala fyrir sænskt, finnsk-sænskt og nýsjálenskt táknmál.⁹ Þá byggði MÍTM á málstefnufræðum, sögu ÍTM, stöðu þess í félagslegu og menntunarlegu samhengi sem og reynslu málhafanna sem í starfshópnum sátu.

Markmið þessarar greinar er að ræða MÍTM í ljósi málstefnufræða og gera henni þannig betri skil á fræðilegum vettvangi. Rýnt verður í MÍTM og leitað svara við því hvort málstefnan stuðli að því að búa til það málumhverfi sem tákmalbörn¹⁰ þurfa til að þróa mál sitt og geti þar með haft áhrif á líf-

⁷ „Tillaga til þingsályktunar um málstefnu íslensks táknmáls, mál nr. 90/2022“, *Samráðsgátt*, sótt 16. nóvember 2022 af [https://samradsgatt.island.is/oll-mal/\\$Cases/Details/?id=3203](https://samradsgatt.island.is/oll-mal/$Cases/Details/?id=3203).

⁸ Málhafar í starfshópi voru Heiðdís Dögg Eiríksdóttir og Eyrún Ólafsdóttir. Greinarhöfundar þakka þeim fyrir samstarfið í starfshópnum og fyrir að treysta höfundum fyrir því að vinna úr sameiginlegum gögnum hópsins. *Döff fólk* er fólk sem talar táknmál og samsamar sig menningarheimi táknmálstalandi fólks.

⁹ „Íslenska til alls – tillögur Íslenskrar málnefndar að íslenskri málstefnu“, *Menntamálaráðuneyti*, 2008, sótt 16. nóvember af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/islenska_til_alls.pdf; „Mál í mun – Förslag till handlingsprogram för svenska språket“, *Kulturdepartementet*, birt 2. apríl 2002, uppfært 2. apríl 2015, sótt 16. nóvember 2022 af <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2002/04/sou-200227/>; „Språkplan för finlandssvenskt teckenspråk (version 7.0)“, *Félag Finnlands-senskra táknaara og Félag heyrnarlausra í Finnlandi*, 2017, sótt 16. nóvember 2022 af https://www.dova.fi/wp-content/uploads/2020/05/Spra%cc%8akplan_7.0_2017.pdf; „New Zealand Sign Language Strategy 2018-2023“, *Ministry of Social Development*, 2018, sótt 16. nóvember 2022 af <https://www.odi.govt.nz/nzsl/nzsl-strategy-2018-2023/>.

¹⁰ Hér, líkt og í MÍTM, vísar hugtakið *tákmalbarn* bæði til allra barna sem nota ÍTM að staðaldri, hvort sem þau læra það sem sitt móðurmál/fyrsta, annað eða þriðja mál og þeirra barna sem greinast með heyrnarskerðingu og eiga samkvæmt Lögum um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011 rétt á að læra ÍTM um leið og máltaka hefst eða staðfestur grunur er um heyrnarskerðingu. Hér er líka átt við

vænleika málsins og komið í veg fyrir útrýmingu þess.

Í upphafi verður gerð grein fyrir helstu kenningum í málstefnufræðum og fjallað um táknmál í ljósi málstefnufræða. Rýnt verður í málstefnu íslensks táknmáls í víðari og þrengri merkingu þess orðs og fjallað um meginstoðir MÍTM, sérstaklega viðhorf, máltöku og umdæmi. Skoðað verður hvort og með hvaða hætti meginstoðir MÍTM ríma við málstefnufræði. Niðurstaða höfunda er sú að MÍTM, sé henni fylgt á allra næstu árum, geti unnið gegn útrýmingu ÍTM og að bættu málumhverfi táknmálsbarna.

Málstefnufræði

Upphaf málstefnufræða má rekja til loka seinni heimstyrjaldarinnar þegar málvísindamenn reyndu að finna lausn á tungumálavanda nýrra sjálfstæðra ríkja og töluðu um málstýringu (e. *language planning*) í þessu samhengi.¹¹ Málstýringin myndi leiða af sér málstefnu (e. *language policy*) í merkingunni opinber yfirlýsing eða reglusafn um málnotkun og form málsins innan ríkis eða þjóðar.¹² Þá er hugtakið *málstefna* einnig notað í víðari merkingu um málstefnu tiltekins málsamfélags.¹³ Hugtökin *málstýring* og *málstefna* eru þó stundum notuð sem samheiti í hinni víðari merkingu en oftar vísar málstefna í þrengri merkingu til þeirra markmiða sem sett eru með málstýringu.¹⁴

Bernard Spolsky¹⁵ notar hugtakið *málstefna* (þ.e. *language policy*) sem yfirheiti fræðasviðsins og segir hana byggða upp af þremur sjálfstæðum en tengdum þáttum. Fyrsti þátturinn er hin eiginlega málnotkun í samfélaginu, til dæmis hvaða reglur gilda í samskiptum, hvaða tilbrigði eru notuð og í hvaða tilvik. Þetta er málstefna samfélagsins, sú sem málnotendur fylgja. Annar þátturinn er samofinn þeim fyrsta. Hann varðar viðhorf og gildismat sem þeir sem tilheyra málsamfélaginu leggja í hvert afbrigði eða tilbrigði í

þau börn sem heyra en eiga döff forráðamenn eða systkini og alast því upp í döff menningu og með ÍTM sem sitt fyrsta mál/móðurmál eða annað mál.

¹¹ Bernard Spolsky, „What is language policy?“, *The Cambridge Handbook of Language Policy*, ritstjóri Bernard Spolsky, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, bls. 3–15, hér bls. 3.

¹² Sama rit, sami staður.

¹³ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 29/2007, bls. 99–124, hér bls. 99–100.

¹⁴ Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, bls. 29, sjá nánar um ólík hugtök þar, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620812>.

¹⁵ Bernard Spolsky, „What is language policy?“, bls. 5; Bernard Spolsky, *Language Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, bls. 9.

málinu. Þriðji þátturinn er málstýring,¹⁶ það er viðleitni málhafa eða annarra sem tilheyra málsamfélagi sem hafa, eða trúa því að þeir hafi, áhrifavald til þess að ákvarða málnotkun annarra. Til dæmis með því að hvetja til eða krefjast notkunar annarra afbrigða. Spolsky telur að þegar tungumál hlýtur lögbundna stöðu sem opinbert mál þjóðar sé um málstýringu að ræða. Það hvort tungumál njóti lögbundinnar stöðu innan málsamfélagsins er hins vegar háð málstefnu samfélagsins og hvort málsamfélagið fari að lögum.

Helsti fræðimaður okkar Íslendinga á sviði málstefnu, Ari Páll Kristinsson, hefur skilgreint *málstefnu* sem „ráðandi málfélagslega vitund og dulin og sýnileg ferli í tilteknu málsamfélagi“¹⁷ og varðar hún bæði stöðu og form. Sú skilgreining segir hann að byggi á því að litið sé á málstefnu sem óaðskiljanlegan hluta málmenningar¹⁸ samfélagsins og er ætlað að ná fram þeirri hugsun sem fram kemur hjá Spolsky að málstefna taki til málhegðunar, málafstöðu og málstýringarákvarðana.¹⁹ Þá geti *málstefna* í þrengri merkingu einnig vísað til útgefna áætlana eða yfirlýsinga eins og einhvers konar aðgerðaáætlun á vissu sviði.²⁰ Ari Páll segir að málstefna tiltekins málsamfélags miði að sameiginlegum markmiðum sem séu samfélagsleg og nefnir dæmi um það hver meginmarkmiðin geti verið. Þar eru til dæmis þættir eins og varðveisla menningarverðmæta, að minnka áhrif fyrri herrabjóðar og að koma til móts við þarfir minnihlutahópa svo eitthvað sé nefnt. Málstefna sé viðfangsefni sem fleiri en málfræðingar hafi áhuga á sökum þess hve mikið hún getur sagt um samfélagið á hverjum tíma. Einnig segir hann málstefnu vera þjóðfélagslegt afl og mjög margir hafi leitast við að hafa áhrif á málumhverfi og málnotkun fólks, sem og á viðhorf fólks til máls og málnotkunar.²¹

Málstefna tekur til flestra sviða tungumálsins og málnotkunar, allt frá formi þess, eins og hvernig eigi að beygja orð eða jafnvel skrifa, til stöðu þess

¹⁶ Spolsky segir málstýringu venjulega kallaða *language planning* en hann vill kalla hana *language management*.

¹⁷ Ari Páll Kristinsson, „Um málstefnu“, *Hrafnaþing* 3/2006, bls. 47–63, hér bls. 47.

¹⁸ Schiffmann segir að málstefnur byggi á þeirri málmenningu (e. *linguistic culture*) sem þær tilheyra/verða til í. Með málmenningu á hann við þau gildi, ætlanir, viðhorf o.fl. sem tengd eru við ákveðið mál, einnig hvernig hugsað er um tungumál og hverjar trúarsögulegar aðstæður eru í umhverfi málsins. Vegna þessa sé mjög mikilvægt að skoða úr hvers konar málmenningu málstefnur koma. Harold F. Schiffmann, *Linguistic Culture and Language Policy*, London: Routledge, 1996, bls. 5.

¹⁹ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, bls. 103.

²⁰ Ari Páll Kristinsson, *Málheimar. Sitthvað um málstefnu og málnotkun*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2017, bls. 88.

²¹ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, bls. 99–100.

í samfélagi, sem opinbert mál til dæmis eins og gildir um íslenska tungu.²² Mikilvægt er líka að gera sér grein fyrir því að málstefna er ýmist sýnileg, eins og til dæmis í leiðbeiningum og námskrám, eða dulin eins og áður var nefnt. Þegar málstefnan er sýnileg eru það yfirleitt opinberir aðilar sem reyna með meðvituðum hætti að hafa áhrif á stöðu og form málsins en í þeim tilvikum sem hún er dulin er erfitt að benda á hver það er sem reynir að hafa áhrif á form málsins eða mælir fyrir um stöðu þess. Viðhorf til máls og málnotkunar eru meira og minna dulin en hafa samt sem áður áhrif og því þarf að telja þau hluta málstefnunnar. Hugtakið *málstýring* kemur til skjalanna þegar rætt er um aðgerðir og ákvarðanir og þær greindar frá notkun og þróun máls og viðhorfum sem búa þar að baki. Málstýring er sá hluti málstefnu í víðari merkingu sem felst í sýnilegri viðleitni til að hafa áhrif á stöðu og form máls, til dæmis með gerð málstefnu í þrengri merkingu þess orðs.²³

Meirihluti tungumála heimsins er ekki eða hefur ekki verið staðlaður.²⁴ Allar tilraunir til að staðla mál, þar á meðal útgáfa réttitunarreglna og tilraunir til að búa til ný fræðiheiti þar sem þess er þörf, eru dæmi um málstýringu. Einnig tilraunir stofnana og stjórnvalda til að ákveða hvaða tungumál (eitt eða fleiri) megi nota á ákveðnum sviðum (umdæmum), til dæmis í skólum, réttarkerfi og lögum, öðrum stjórnsýslusviðum, í viðskiptum og svo framvegis. Með öðrum orðum viðleitni til að innleiða ákveðna(r) málstefnu(r). Þetta gerist á einhvern hátt í nánast öllum samfélögum heims í dag. Málstefna er meðvituð tilraun til að koma á eða stýra ákveðinni málhegðun í ákveðnum aðstæðum, þannig stefnur fela meðal annars í sér ákvarðanir um þróun og hlutverk máls, málnotkun, málréttindi og málmenntun.²⁵ Samkvæmt Robert Cooper vísar málstýring til meðvitaðra tilrauna til að hafa áhrif á hegðun annarra með tilliti til máltöku, formgerðar eða hvaða hlutverki staða málsins gegnir.²⁶ Eða eins og segir hjá Carol Eastmann²⁷ er málstýring það að stjórna (e. *manipulate*) tungumáli sem félagslegri auðlind til að ná ákveðnum markmiðum sem sett eru fram af því sem oftast eru opinber yfirvöld (e. *planning agencies*) á sviði stjórnsýslu, menntunar, efnahags eða

²² Sbr. Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011.

²³ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, bls. 103–105.

²⁴ Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, Washington, DC: Gallaudet University Press, 2010, bls. 35.

²⁵ Sama rit, sami staður.

²⁶ Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, bls. 45.

²⁷ Carol M. Eastman, *Language Planning. An Introduction*, San Francisco, CA: Chandler & Sharp, 1983, bls. 29.

tungumála.

Málstýringu er hægt að skipta í undirtegundir. Lengi vel var fyrst og fremst litið til formstýringar (e. *corpus planning*) og stöðustýringar (e. *status planning*) en í því felst sýnileg viðleitni til að hafa áhrif á form málsins annars vegar og hins vegar á stöðu þess gagnvart öðrum málum.²⁸ Þó hafa komið fram frekari greiningar á undirtegundum eins og málanámsstýring²⁹ (e. *acquisition planning*) hjá Cooper³⁰ og hjá Timothy Reagan sem greinir málstýringu í fernt; stöðustýringu, formstýringu, málanámsstýringu og viðhorfastýringu (e. *attitude planning*). Þótt málstýring sé greind í nokkrar tegundir er engin þeirra óháð hinum.³¹

Málanámsstýring á sér stað þegar einblínt er á útbreiðslu tungumálsins og á fjölda þeirra sem nota tungumálið, einkum með það að leiðarljósi að fjölga málnotendum.³² Þessi tegund málstýringar er betur þekkt sem málmenntunarstefna (e. *language education policy*) eða leið til að móta slíka stefnu, enda er skólinn einn mikilvægasti vettvangur málstefnu.³³ Hér þarf að líta til fjölda þátta sem allir tengjast skólakerfinu sérstaklega. Hafa þarf í huga að börn sem hefja grunnskólagöngu hafa sjaldnast full tók á því máli sem skólakerfið vill að þau læri eða noti. Hér þarf meðal annars að svara því á hvaða máli námsefni skal miðlað sem og hvaða tungumál nemendur eiga að læra og hvenær.³⁴

Sú viðleitni að breyta viðhorfi fólks eða hópa til ákveðins tungumáls, eða til eintyngis, tvítyngis eða fjöltyngis, er það sem Reagan kallar viðhorfastýringu. Viðhorfastýring skiptir veigamiklu máli í málstýringu og þróun og innleiðingu málstefna og er rétt að greina hana frá stöðustýringu þar sem hún gengur lengra en hefðbundin stöðustýring.³⁵ Við-

²⁸ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, bls. 107.

²⁹ Sama rit, sami staður. Hugtakið *acquisition planning* hefur líka verið þýtt sem mál-tökustýring. Sjá Kristín Lena Þorvaldsdóttir, „Málstýring íslenska táknmálsins. Um hlutverk Málnefndar um íslenskt táknmál og málsamfélags ÍTM“, *SignWiki*, 2014, sótt 18. október 2022 af http://signwiki.is/index.php/Málstýring_íslenska_táknmálsins._Um_hlutverk_Málnefndar_um_íslenskt_táknmál_og_málsamfélags_ÍTM.

³⁰ Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, bls. 33.

³¹ Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 49. Sjá einnig Kristín Lena Þorvaldsdóttir, „Málstýring íslenska táknmálsins“.

³² Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, bls. 33; Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 51–53.

³³ Bernard Spolsky, *Language Policy*, bls. 46.

³⁴ Sama rit, bls. 46–48; Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 53.

³⁵ Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 50.

horfastýring er viðbót Reagan við undirflokka málstýringar en Harald Haarmann hafði fyrr lagt til að fjallað yrði um virðingarstýringu (e. *prestige planning*) sem sérstakt viðfangsefni.³⁶ Bæði virðing og viðhorf eru í raun viðfangsefni þeirrar tegundar málstýringar sem Reagan kallar viðhorfastýringu. Markmið viðhorfastýringar er meðal annars að auka skilning og umburðarlyndi gagnvart fjöltyngi og fjölbreytileika tungumála í stórum samfélögum og bæta viðhorf til tungumála sem hafa þurft að lúta í lægra haldi til dæmis vegna breytinga í stjórnámum.³⁷ Ef ætlunin er að fjölga málhöfum þarf að tryggja að fólk vilji tala málið sem um ræðir³⁸ og er það meðal annars gert með því að líta til þeirrar hugmyndafræði sem er ríkjandi. Tengsl viðhorfa og málnotkunar eru óbein og óljós en engu að síður virðast jákvæð viðhorf nauðsynleg forsenda þess að máli sé viðhaldið eða það endurlífgað.³⁹

Áherslur á ólíkar undirtegundir málstýringar og hvernig þær birtast í málstefnum bæði í víðri og þrengri merkingu fer eftir stöðu hvers tungumáls fyrir sig, svo sem því hvort málið er meirihluta- eða minnihlutamál, hvort málið er í útrýmingarhættu og hver viðhorf til þess eru bæði í málsamfélaginu og stjórnkerfinu. Sú staðreynd að táknmál eru minnihlutamál um allan heim og að táknmálsfólk er jaðarsettur hópur hefur því óneitanlega áhrif á málstýringu táknmála og málstefnur þeirra í víðri og þrengri merkingu.

Í næsta kafla verður fjallað um táknmál í ljósi málstefnufræða og þá þætti sem fræðimenn telja mikilvægasta þegar kemur að málstefnum táknmála.

Táknmál og málstefnufræði

Táknmál voru víða notuð í kennslu og skólum fyrir heyrnarlausu á 18. og 19. öld, að minnsta kosti í hinum vestræna heimi. Af heimildum má þó sjá að þótt viðhorf táknmálsinna hafi verið jákvæð gagnvart því að fólk tjáði sig með táknum þá voru jafnvel meðal þeirra uppi efasemdir um að táknmál

³⁶ Harald Haarmann, „Language Planning in the Light of a General Theory of Language. A Methodological Framework“, *International Journal of Sociology of Language* 86(1)/1990, bls. 103–126, hér bls. 104–108.

³⁷ Sjá Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 54.

³⁸ Julia Sallabank, „Diversity and Language Policy for Endangered Languages“, *The Cambridge Handbook of Language Policy*, ritstjóri Bernard Spolsky, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, bls. 100–123, hér bls. 112.

³⁹ Sama rit, bls. 116–117.

væru í raun fullkomin mál. Abbé de l'Épée sem stýrði fyrsta almenna skóla fyrir heyrnarlausra í París leyfði þar notkun fransks táknmáls. Hann bjó þó til táknakerfi (e. *methodical signs*) sem byggði á táknum franska táknmálsins en bætti við auka táknum til að sýna ýmsa málfræði sem fyrirfannst í franska raddmálinu, til dæmis viðskeyti sem breyttu sögnum í lýsingarorð. Þetta táknakerfi var notað í kennslustundum en ekki franskt táknmál.⁴⁰ Þessi stefna, eða viðhorf, að táknmál séu ófullkomin og að þau þurfi að „bæta“ svo þau fylgi kerfi nágrannaraddmáls er víða þekkt en byggir á mikilli vanþekkingu á uppbyggingu táknmála. Ekki eingöngu eru slík kerfi á skjön við eðli myndunar og þróunar tungumála heldur er hér viðhaldið þeirri hugmyndafræði að táknmál séu ekki tungumál. Þessi hugmyndafræði hefur verið kölluð *dialectization*⁴¹ og vísar í þessu samhengi til þeirrar tilraunar að aðlaga lifandi (e. *existing*) táknmál að kerfi og formgerð nágrannaraddmáls.

Árið 1880 var haldin í Mílanó alþjóðleg ráðstefna kennara heyrnarlausra barna þar sem ákveðið var að banna táknmál alfarið í kennslu heyrnarlausra barna og að einblína á kennslu raddmála.⁴² Þarna hófst raddmálsdýrkun, myrkur tími í sögu táknmálsfólks um heim allan. Langur tími leið þar til fólk áttaði sig á alvarlegum afleiðingum bannsins og að táknmál væru viðurkennd sem mannleg mál. Enn þann dag í dag er víða ríkjandi málhugmyndafræði sem álítur táknmál hjálpertæki en ekki tungumál.⁴³ Í þessu tilliti er gjarnan talað um ólík sjónarhorn á heyrnarleysi (og þar með táknmál), hið læknis-

⁴⁰ Sherman E. Wilcox, Verena Krausneker og David F. Armstrong, „Language Policies and the Deaf Community“, *The Cambridge Handbook of Language Policy*, ritstjóri Bernard Spolsky, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, bls. 374–395, hér bls. 375–376.

⁴¹ Sama rit, sami staður. Wilcox o.fl. fylgja hér greiningu Harlan Lane á *dialectization*, „A Chronology of the Oppression of Sign Language in France and the United States“, *Recent Perspectives on American Sign Language*, ritstjórar Harlan Lane og François Grosjean, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1980, bls. 119–161.

⁴² Harlan Lane, Robert Hoffmeister og Ben Bahan, *A Journey into the Deaf-World*, San Diego, CA: DawnSignPress, 1996, bls. 61.

⁴³ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“, *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*, ritstjórar James W. Tollefson og Miguel Pérez-Milans, Oxford: Oxford University Press, 2018, bls. 1–21, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190458898.013.15>, hér bls. 4. Sjá einnig hjá Douglas C. Baynton, *Forbidden Signs. American Culture and the Campaign Against Sign Language*, London: The University of Chicago Press, 1996; Maartje de Meulder, „So why do you sign?“, Deaf and hearing new signers, their motivation and revitalisation policies for sign languages“, *Applied Linguistic Review*, 2018, <https://doi.org/10.1515/applirev-2017-0100>.

fræðilega sjónarhorn þar sem hugmyndafræðin byggir á normaliseringu, litið er á heyrnarleysi sem skerðingu sem þurfi að laga og svo hið menningarlega sem lítur á táknmálsfólk sem málminnihluta.⁴⁴

Í samfélögum þar sem læknisfræðileg sýn á málfhafana hefur meira vægi en mál- og menningarleg sýn hafa tækifæri fólks til að nema táknmál verið takmörkuð. Sú málhugmyndafræði að bætt tækni til að draga úr heyrnarskerðingu geti orðið til þess að táknmál séu óþörf er skaðleg fyrir málsamfélög táknmála, jaðarsetur táknmálsfólk og sviptir börn máli.⁴⁵ Sú sýn að táknmál séu ófullkomin og horft sé á táknmálsfólk út frá sjónarhorni læknisfræðinnar hefur haft neikvæð áhrif á málstefnur táknmála. Til að málstefnur táknmála hafi jákvæð áhrif er nauðsynlegt að virðing sé borin fyrir minnihlutamálum sem og fyrir rétti fólks til að nota það tungumál sem það vill. Táknmál þarf að viðurkenna eins og þau eru, fullkomin tungumál með öllu sem í því felst, málfræði, nýyrðasmíð og sköpun.

Eins og Reagan segir er döff fólk sem menningar- og tungumálasamfélag sérstaklega heillandi viðfangsefni fyrir þá sem hafa áhuga á málstýringu og málstefnu. Málstefnur táknmála eru flóknari en raddmála vegna þess hversu sérstök málfélagsleg staða þeirra er.⁴⁶ En hvað er það sem er öðruvísi við málstefnur þegar táknmál eru annars vegar? Táknmál eru minnihlutamál í öllum tilvikum, ekki einungis vegna smæðar málsamfélaganna heldur einnig vegna stöðu málanna og jaðarsetningar.⁴⁷ Málstefnur minnihlutamála hafa aðrar áherslur en málstefnur meirihlutamála. Þær leggja frekar áherslu á stöðuna en formið⁴⁸ þó tegundir málstýringar hangi allar saman á einhvern hátt og séu háðar hver annari.⁴⁹

Julia Sallabank segir viðhorf og hugmyndafræði vera lykilþætti þegar kemur að lífvænleika tungumála, hvort máli er viðhaldið eða það deyr út. Margt af því sem kemur fram í málstefnum raddmála í útrýmingarhættu og talið er máli skipta fyrir lífvænleika þeirra á einnig við um táknmál. Þetta

⁴⁴ Sjá til dæmis Harlan Lane, *The Mask of Benevolence. Disabling the Deaf Community*, San Diego, CA: DawnSignPress, 1999; Paddy Ladd, *Understanding Deaf Culture. In Search of Deafhood*, Clevedon: Multilingual Matters, 2003.

⁴⁵ Sjá Judit T. Irvin og Susan Gal, „Language Ideology and Linguistic Differentiation“, *Regimes of Language. Ideologies, Politics and Identities*, ritstjóri Paul V. Kroskrity, Santa Fe, NM: School of American Research Press, 2000, bls. 35–84.

⁴⁶ Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 1 og 180.

⁴⁷ Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 102.

⁴⁸ Sjá t.d. Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“; Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*.

⁴⁹ Sjá umræðu á bls. 5.

eru þættir eins og málanámsstýring, að auka virðingarstig málsins sem og fjölgun umdæma.⁵⁰

Brasilíska málvísindakonan Ronice Müller de Quadros segir að málstefnur táknmála, í víðri og þrengri merkingu, þurfi að færast frá læknisfræðilega sjónarmiðinu og taka mið af því að táknmál eru tungumál og hluti af menningararfri þjóða.⁵¹ Quadros bendir einnig á að málstefnur táknmála þurfa að taka tillit til málfélagslegrar stöðu þeirra og þess að útbreiðsla málanna er yfirleitt á annan hátt en raddmála þar sem meirihluti forráðamanna döff barna eru heyrandi og tala ekki táknmál. Málinu er því sjaldan miðlað á milli kynslóða innan sömu fjölskyldna, frá foreldri til barns.⁵² Viðhorf til táknmála og ranghugmyndir um þau hafa einnig áhrif. Að mati Quadros þarf að gera ráð fyrir því að viðhorf samfélagsins séu neikvæð og vanþekking til staðar því það hefur sagan sýnt okkur. Ef um er að ræða hina læknisfræðilegu sýn er líklegt að litíð sé á táknmál eingöngu sem hjálpartæki og þau notuð til stuðnings raddmáli eða til að kenna raddmál. Vegna þessa er mikilvægt að táknmál í menntun séu eitt af lykilatriðum í málstefnum táknmála og að þær feli í sér vel hugsaðar áætlanir um máltöku táknmálsbarna. Þau neikvæðu viðhorf sem gjarnan ríkja í garð táknmála geta haft veruleg áhrif á málumhverfi og ílag barnanna.⁵³ Ef ílag raddmálsins er látið hafa forgang eru börnin svipt áreynslulausri máltöku. Neikvæð viðhorf geta birst í málmenntastefnum og síendurteknum aðferðum til að hindra notkun táknmála eða færa þau nær formgerð nágrannaraddmáls.⁵⁴ Neikvæð viðhorf birtast ekki alltaf í jafn hörðum aðgerðum og táknmálsbannið var, viðhorf eru oft dulín en áhrif þeirra á tungumál geta birst á mörgum sviðum.⁵⁵ Skýr dæmi um þetta er þegar táknmál er ekki að finna í námskrám og menntastefnum

⁵⁰ Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 111–117.

⁵¹ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“, bls. 14.

⁵² Helsta undantekningin eru börn döff forráðamanna, coda (e. *children of deaf adults*).

⁵³ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“, bls. 6–8, 14 og víðar.

⁵⁴ Joseph Hill, „Language Ideologies, Policies, and Attitudes toward Signed Languages“, *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*, ritstjórar Robert Bayley, Richard Cameron og Ceil Lucas, Oxford: Oxford University Press, 2013, bls. 1–18, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199744084.013.0033>.

⁵⁵ Sarah Burns, Patrick Matthews og Evelyn Nolan-Conroy, „Language attitudes“, *The Sociolinguistics of Sign Languages*, ritstjóri Ceil Lucas, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, bls. 181–215; Joseph C. Hill, „Language attitudes in Deaf communities“, *Sociolinguistics and Deaf Communities*, ritstjórar Adam Schembri og Ceil Lucas, Cambridge: Cambridge University Press, bls. 146–174.

hvort sem það er meðvituð afstaða eða afskiptaleysi. Hér má líkja stöðu táknmála við mörg önnur minnihlutamál og mál sem eru í útrýmingarhættu þar sem meirihlutamálið er ríkjandi í menntun og menntastefnum á kostnað minnihlutamálsins.⁵⁶ Í skóla þar sem tvítyngd börn stunda nám eru það ekki síður gjörðir kennara sem skipta máli því með vali sínu á tungumáli (eða með því að nota „ekki“ ákveðið tungumál) sýnir kennari viðhorf, neikvætt eða jákvætt eftir atvikum, til minnihlutamálsins.⁵⁷ Ef neikvæð viðhorf ríkja innan skóla hefur það áhrif á börnin og máltöku þeirra – börnin vilja síður tala eða læra mál sem ekki nýtur virðingar innan skólasamfélagsins.⁵⁸ Viðhorfin geta líka leitt til þess að forráðamenn velji síður að nota eða læra táknmál með börnunum sínum eða að þeir velji síður skóla þar sem börnunum er kennt á táknmáli ef neikvætt viðhorf gagnvart táknmáli er ríkjandi í samfélaginu.⁵⁹

Ólík félagsleg staða táknmála og raddmála, þar sem raddmál eru notuð mun víðar í samfélaginu, skapar togstreitu á milli döff og heyrandi samfélaga sem líta þarf til í málstefnum. Quadros segir þessa stöðu geta haft áhrif á mál í menntun og máltöku barna eins og rætt var hér að framan en einnig á form málsins og sýnileika sem endurspeglar gjarnan stöðu málsins og viðhorf til þess. Vegna þessa segir hún þátttöku málhafanna í mótun málstefnu nauðsynlega. Lykilatriði í málstefnum táknmála ættu að vera táknmál í menntun sem og valdefling málhafanna sjálfra.⁶⁰ Sherman Wilcox og fleiri segja einnig að málstefnur sem snúa að notkun táknmála verði að vera þróaðar af döff með aðstoð þeirra sem hafa sérfræðipækkingu á táknmáls-málvísindum og málstýringu.⁶¹

Þótt táknmál eigi margt sameiginlegt með öðrum minnihlutamálum og málum í útrýmingarhættu þarf að líta til annarra þátta í málstefnum táknmála en raddmála. Hér hefur verið farið yfir helstu atriðin sem málstefnur táknmála þurfa að taka tillit til. Mikilvægustu þættirnir sem málstefnur tákn-

⁵⁶ Tove Skutnabb-Kangas, „Language Rights and Revitalization“, *The Routledge Handbook of Language Revitalization*, ritstjórar Leanne Hinton, Leena Huss og Gerald Roche, New York, NY: Routledge, 2018, bls. 13–21, hér bls. 15.

⁵⁷ Alexandra Jaffe, „Stance in a Corsican School. Institutional and Ideological Orders and the Production of Bilingual Subjects“, *Stance. Sociolinguistic Perspectives*, ritstjóri Alexandra Jaffe, Oxford: Oxford University Press, 2009, bls. 119–145, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331646.003.0006>.

⁵⁸ Sbr. Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 112.

⁵⁹ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“, bls. 5.

⁶⁰ Sama rit, bls. 7 og áfram.

⁶¹ Sherman E. Wilcox, Verena Krausneker og David F. Armstrong, „Language Policies and the Deaf Community“, bls. 395.

mála þurfa að taka til eru annars vegar sérstakar aðstæður í máltöku og hins vegar viðhorf því hugmyndafræði fólks um táknmál byggir oft á vanþekkingu sem leiðir til neikvæðra viðhorfa með afdrifaríkum afleiðingum fyrir stöðu málsins og málumhverfi táknmálsbarna. Í næsta kafla verður fjallað um táknmálssamfélagið á Íslandi og málstefnu ÍTM í víðari og þrengri merkingu þess orðs.

Málstefna íslensks táknmáls

Málsamfélag ÍTM telur eingöngu um 2-300 málhafa, það er þá sem líta á ÍTM sem sitt fyrsta mál. Þó eru töluvert fleiri sem tilheyra þessu málsamfélagi eða áætlað um 1000-1500 manns ef með eru taldir allir þeir sem tala málið, sem fyrsta eða annað mál, að jafnaði.⁶² ÍTM er minnihlutamál, það eina hefðbundna á Íslandi.⁶³ Það er ekki eingöngu skilgreint sem minnihlutamál út frá fjölda málhafa eða því að það er talað af minnihluta í samfélaginu heldur skiptir hér félagsleg staða málsins einnig máli, hvort það er jaðarsett og hversu vel er stutt við það fjárhagslega.⁶⁴

Fram að aldamótum 19. og 20. aldar hafði táknmál eða fingramál verið notað í kennslu. Á fyrri hluta 20. aldar fóru áhrif fyrrgreindrar Mílanóráðstefnu að gera vart við sig hér á landi og árið 1944 var notkun táknmáls bönnuð í kennslu heyrnarlausra á Íslandi.⁶⁵ Upp úr 1980 var banninu aflétt, breyting varð á menntastefnu á þann hátt að notkun tákna eða ÍTM var leyfð í kennslu. Árið 1990 voru samþykkt lög á Alþingi um Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra þar sem tilgreint var að hlutverk stofnunarinnar væri að rannsaka og kenna ÍTM auk þess að sinna táknmálstúlkun.⁶⁶ Kennsla í táknmálfræði og táknmálstúlkun við Háskóla Íslands hófst

⁶² Kristín Lena Þorvaldsdóttir og Valgerður Stefánsdóttir, „Icelandic Sign Language“, *Sign Languages of the World*, ritstjórar Julie Bakken Jepsen, Goedele De Clerk, Sam Lutalo King og William B. McGregor, Preston: De Gruyter Mouton, 2015, bls. 409-429, hér bls. 409-410.

⁶³ Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson og Júlía G. Hreinsdóttir, „The Legal Recognition of Icelandic Sign Language. Meeting Deaf People’s Expectations?“, *The Legal Recognition of Sign Languages. Advocacy and Outcomes around the World*, ritstjórar Maartje De Meulder, Joseph J. Murray og Rachel L. Mckee, Bristol: Multilingual Matters, 2019, bls. 238-253, hér bls. 239.

⁶⁴ Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 102.

⁶⁵ Reynir Berg Þorvaldsson, *Saga heyrnarlausra á Íslandi*, Reykjavík: Félag heyrnarlausra, 2010; Valgerður Stefánsdóttir, „Við bjuggum það til sjálf. Um uppruna og þróun íslensks táknmáls“, *Ritið* 3/2022, bls. 5-46.

⁶⁶ „Lög um Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra nr. 129“, *Alþingi* 31. des-

árið 1994 og 1999 var ÍTM fyrst að finna í Aðalnámskrá grunnskóla.⁶⁷ Árið 2002 var Vesturhlíðaskóla, skóla fyrir heyrnarlaus börn, lokað og táknmáls- svið stofnað innan Hlíðaskóla.⁶⁸ Tæpum áratug síðar voru Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls samþykkt á Alþingi þann 7. júní árið 2011⁶⁹ og var þeim tímamótum sannarlega fagnað af málsamfélagi ÍTM. Í fyrsta sinn fékkst viðurkenning á því að ÍTM væri móðurmál og að stjórn- völdum bæri skylda til að hlúa að því og styðja.⁷⁰ Lögin voru stórt skref í átt til jafnræðis enda hafði ÍTM ekki staðið jafnfætis íslensku fram til þess tíma. En lögunum fylgdi hvorki fjármagn né aðgerðaáætlun. Lagasetningunni var heldur ekki fylgt eftir með frumvarpi til laga um breytingar á öðrum lögum (bandorm), sem Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls kölluðu sannarlega á. Lögin höfðu því ekki þau áhrif sem væntingar stóðu til. Þrátt fyrir lagasetninguna er ÍTM ekki sýnilegt í samfélaginu og eru ýmsar hindranir sem mæta táknmálsfólki vegna jaðarsetningar og skorts á fjármagni sér- staklega ætluðu ÍTM.⁷¹

Ákveðin þversögn felst í þeirri stöðu sem víða er staðreynd að tækifærum fjölgi sífellt fyrir þá sem vilja læra táknmál sem annað mál en táknmáls- börn eða þeir sem hafa táknmál sem fyrsta mál hafa fá tækifæri til þess að nema það. Ólík viðhorf ríkja til máltöku og -náms þessara hópa, í Norður- Ameríku og í Evrópu hefur aðgengi heyrandi fólks að táknmálsnámi aukist á meðan heyrnarskert börn læra ekki táknmál eða að minnsta kosti í mun minni mæli. Stundum er það vegna þess að forráðamönnum þeirra er ráð-

---

ember 1990, sótt 9. nóvember 2022 af <https://www.althingi.is/lagas/152c/1990129.html>.

⁶⁷ „Aðalnámskrá grunnskóla. Íslenska“, *Menntamálaráðuneytið*, 1999, sótt 18. nóvember af <https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/AGisenska.pdf>.

⁶⁸ Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson, Heiðdís Dögg Eiríksdóttir, Hjördís Anna Haraldsdóttir og Rannveig Sverrisdóttir, „Skýrsla Málnefndar um íslenskt táknmál um stöðu þess 7. júní 2015“, sótt 9. nóvember 2022 af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/skyrsl_malnef_isl_taknm_2015.pdf.

⁶⁹ Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011.

⁷⁰ Sama heimild, 3. gr.

⁷¹ Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson og Júlía G. Hreinsdóttir, „The Legal Recognition of Icelandic Sign Language. Meeting Deaf People’s Expectations?“, Júlía Guðný Hreinsdóttir, „Baráttusaga íslenska táknmálsins. Ástæður og áhrif laga- legrar viðurkenningar“, lokaverkefni til M.Ed.-prófs, Deild kennslu- og menntunarfræði, Háskóli Íslands, 2022, sótt 16. nóvember 2022 af <https://skemman.is/handle/1946/42407>.

lagt að halda táknmáli frá börnunum.⁷² Ísland er þar engin undantekning, sem dæmi má nefna að ÍTM er kennt sem annað mál á háskólastigi en ekki sem fyrsta mál. Vonir stóðu til þess að tækifærum táknmálsbarna myndi fjölga árið 2011 þegar réttur þeirra til að læra ÍTM var bundinn í lög.⁷³ En dulin málstefna í íslensku samfélagi hefur orðið lagabókstafnum yfirsterkari og þversögnin ríkir enn.

ÍTM er mál í útrýmingarhættu þegar staða þess er borin saman við viðmið Ethnologue og UNESCO fyrir mál í útrýmingarhættu.⁷⁴ Fjöldi þeirra sem nota ÍTM til daglegrar tjáningar og samskipta hefur haldist nokkuð óbreyttur undanfarna áratugi, meðal annars vegna aðflutts táknmálsfólks sem hefur tileinkað sér ÍTM. Hins vegar hefur táknmálsbörnum sem læra ÍTM á máltökualdri fækkað, þrátt fyrir að réttindi þeirra hafi verið fest í lög árið 2011. Í skýrslu Málnefndar um íslenskt táknmál frá árinu 2015 eru tilteknaðar nokkrar skýringar á þessu, meðal annars að minni samgangur sé á milli kynslóða nú en áður og þrengt hafi verulega að málumhverfi táknmálsbarna með lokun Vesturhlíðarskóla.⁷⁵ Þá segir í grein Valgerðar Stefánsdóttur, Ara Páls Kristinssonar og Júlíu G. Hreinsdóttur frá árinu 2019 að málið sé ekki nógu sýnilegt í helstu umdæmum barnanna, svo sem í leik- og grunnskólum, og að ÍTM gegni ekki stöðu móðurmáls í stundaskrárn barnanna þrátt fyrir að ÍTM eigi að hafa þá stöðu skv. Aðalnámskrá.⁷⁶ Rúmum áratug

⁷² Sjá t.d. Maartje de Meulder, „So why do you sign?“.

⁷³ Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011. Í einhverjum tilvikum hefur starfsfólk heilbrigðisstofnana sem hefur læknisfræðilega sýn á heyrnarleysi, ráðið forráðamönnum frá því að veita táknmálsbarni lögbindið aðgengi að ÍTM.

⁷⁴ Sjá *Ethnologue, Languages of the World*, sótt 28. október 2022 af <https://www.ethnologue.com/about/language-status>; UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, „Language Vitality and Endangerment“, sótt 28. október 2022 af <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183699>. Árið 2014 sendu höfundar upplýsingar um ÍTM til ritstjóra *Ethnologue* til birtingar. Þar komust höfundar að því að ÍTM væri í flokki 6b, flokkur mála sem er ógnað (e. *threatened*). Án vitneskju höfunda hefur ÍTM nú verið fært í flokk 6a, flokk mála sem hafa sterka stöðu (e. *vigorous*). Þessari breytingu eru höfundar verulega ósammála, enda hefur ekkert í umhverfi ÍTM breyst til hins betra á síðustu 8 árum.

⁷⁵ Valgerður Stefánsdóttir o.fl. „Skýrsla Málnefndar um íslenskt táknmál um stöðu þess 7. júní 2015“, bls. 6–8 og Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011.

⁷⁶ Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson og Júlía G. Hreinsdóttir, „The Legal Recognition of Icelandic Sign Language. Meeting Deaf People’s Expectations?“, hér bls. 241; „Aðalnámskrá grunnskóla“, *Mennta- og menningarmálaráðuneyti*, án árs, sótt 16. nóvember 2022 af <https://adalnamskra.is/adalnamskra-grunnskola>.

eftir að Lög nr. 61/2011 um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls tóku gildi er enn að finna skýr dæmi þess að horft sé framhjá ÍTM. Í Aðalnámskrá leikskóla er ekki fjallað um tákn mál yfirhöfuð og hefur hún ekki verið uppfærð eftir gildistöku laganna.⁷⁷ Í fjármálaáætlun Fjármála- og efnahagsráðuneytis 2019-2023 eru tilgreind markmið leik- og grunnskólastigs um framboð af tilbúnum titlum til notkunar í skólum fyrir nemendur sem nota tákn mál. Árið 2023 átti Menntamálastofnun að hafa útbúið 49 titla í samræmi við Aðalnámskrá, árið 2019 höfðu aðeins níu verið útbúnir og í lok árs 2022 er staðan sú sama.⁷⁸ Í fyrstu aðgerðaáætlun í Menntastefnu 2030 fyrir árin 2021-2024 er engin aðgerð tiltekin er varðar íslenskt tákn mál.⁷⁹ Engar breytingar voru gerðar á Menntastefnu 2030 eða aðgerðaáætlun þrátt fyrir ábendingar starfshóps um gerð málstefnu fyrir ÍTM á fundi með allsherjar- og menntamálanefnd þann 8. mars 2021.⁸⁰ Starfshópurinn gerði nefndinni grein fyrir þeirri yfirsjón menntamálayfirvalda að ÍTM væri ekki getið til jafns við íslensku eins og Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks tákn máls nr. 61/2011 gera ráð fyrir. Í nýlegum umfangsmiklum breytingum þáverandi Mennta- og menningarmálaráðuneytis á köflum í Aðalnámskrá grunnskóla þar sem fjallað er um íslensku sem annað mál, menningarfærni og fjöltyngi í skólastarfi er hvergi minnst á tákn málsbörn þótt þeirra fyrsta mál, íslenskt tákn mál, sé eina hefðbundna minnihlutamálið á Íslandi.⁸¹

⁷⁷ „Aðalnámskrá leikskóla“, *Mennta- og menningarmálaráðuneytið* 2011, sótt 28. október 2022 af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/forsidumyndir/lokadrog-leisk_vefur.pdf.

⁷⁸ „Tillaga til þingsályktunar um fjármálaáætlun fyrir árin 2019-2023“, *Fjármála- og efnahagsráðuneytið* 2018, bls. 313–314, sótt 23. nóvember 2022 af <https://www.stjornarradid.is/library/02-Rit--skyrslur-og-skrar/fj%20C3%A1rm%C3%A1la%C3%A1%C3%A6tlun%202019-23.pdf>. Menntamálastofnun hefur gefið út níu titla á ÍTM fyrir aðrar námsgreinar en ÍTM en á heimasíðu stofnunarinnar er að finna tæplega 2.000 útgefna titla fyrir hinar ýmsu námsgreinar, flesta á íslensku. Sótt 18. nóvember af: https://mms.is/namsefni?title=t%C3%A1knm%C3%A1l&level=All&category=All&type=924&year=All&sort_by=title&sort_order=ASC&view_as=on og https://mms.is/namsefni?title=&level=All&category=All&type=All&year=All&sort_by=title&sort_order=ASC&view_as=on.

⁷⁹ „Menntastefna 2030. Fyrsta aðgerðaáætlun 2021-2024“, *Mennta- og menningarmálaráðuneyti*, 2021, sótt 2. nóvember af https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/MRN/Menntastefna_2030_fyrsta%20adgerdar%c3%a1%c3%a6tlun.pdf.

⁸⁰ „Fundargerð 48. fundar allsherjar- og menntamálanefndar á 151. löggjafarþingi“, *Alþingi*, sótt 2. nóvember 2022 af <https://www.althingi.is/thingnefndir/fastanefndir/allsherjar--og-menntamalanefnd/fundargerdir/?faerslunr=11131>.

⁸¹ „Breytingar á aðalnámskrá grunnskóla. Íslenska sem annað mál, menningarfærni og

Félag heyrnarlausra stóð fyrir vitundarvakningu um útrýmingarhættu ÍTM árið 2017 og voru meðal annars gerðir viðtalsþættir þar sem áhersla var lögð á ábyrgð málhafanna sjálfra óháð lagaumgjörðinni sem málinu er búin.⁸² Eins og fyrr segir hófst svo vinna við gerð málstefnu árið 2020 og henni skilað til ráðherra á vormánuðum 2021. Að 11 árum liðnum frá setningu laga nr. 61/2011, 5 árum frá vitundarvakningu Félags heyrnarlausra og rúmu ári frá gerð Málstefnu fyrir íslenskt táknmál (MÍTM) er staða ÍTM enn óbreytt. Málstefna samfélagsins er ÍTM í óhag, hún vinnur gegn lífvænleika málsins og málumhverfi tákn málsbarna.

Í næsta kafla verður fjallað um MÍTM, Tillögu til þingsályktunar um málstefnu íslensks tákn máls auk aðgerðaáætlunar og hvort hún stuðli að því að búa til það málumhverfi sem tákn málsbörn þurfa til að þróa mál sitt og geti þar með haft áhrif á lífvænleika málsins og komið í veg fyrir útrýmingu þess.

Þingsályktunartillaga um málstefnu ÍTM (MÍTM)

Þegar móta á málstefnu tákn mála þarf annars vegar að líta til þeirrar stefnu sem viðhöfð hefur verið í samfélagi meirihlutans og byggir oftast en ekki á hugmyndafræði þar sem efast er um að táknmál séu náttúruleg mál og hefur þau áhrif að veikja stöðu tákn mála og málhafanna.⁸³ Hins vegar þarf að líta á vilja, hugmyndir og réttindi málhafanna sjálfra en þessir tveir þættir fara sjaldnast saman. Málstefna er bæði sýnileg og dulin og mikið af þeirri hugmyndafræði sem hinn heyrandi meirihluti aðhyllist er hin dulda málstefna sem ríkt hefur í garð ÍTM. Við gerð málstefnu fyrir ÍTM er því mikilvægt að varpa ljósi á hina duldu málstefnu og vinda ofan af þessari hugmyndafræði. Einnig þarf að tryggja þátttöku málhafa í málstefnugærðinni og aðkomu tákn máls samfélagsins.

Þó málstefna ÍTM hafi ekki verið rituð fyrr en árið 2021 hefur málstýring ÍTM átt sér stað. Í grein frá árinu 2014 fjallar Kristín Lena Þorvaldsdóttir um hlutverk málnefndar um ÍTM og málstýringu út frá flokkun Reagan.⁸⁴

---

fjöltyngi í skólastarfi“, *Stjórnarráð Íslands*, 2021, sótt 2. nóvember 2022 af <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2021/11/23/Breytingar-a-adal-namskra-grunnskola-Islenska-sem-annad-mal-menningarfaerri-og-fjoltyngi-i-skolastarfi/>.

⁸² „Fréttir vikunnar, þættir 36-39 2017“, *Félag heyrnarlausra*, sótt 2. nóvember af <https://www.deaf.is/utgafa/frettir-vikunnar/2017/>.

⁸³ Joseph C. Hill, „Language attitudes in Deaf communities“, bls. 147–148.

⁸⁴ Kristín Lena Þorvaldsdóttir, „Málstýring íslenska tákn málsins. Um hlutverk Mál-

Þar kemur fram að lagasetningin sjálf árið 2011⁸⁵ sé til marks um stöðu- og viðhorfastýringu og að með skipun málnefndarinnar hafi verið lagður grunnur að öllum tegundum málstýringar sem síðan hefur verið unnið eftir, til hagsbóta fyrir ÍTM.⁸⁶ Spolsky telur að þegar tungumál hlýtur lögbundna stöðu sem opinbert mál þjóðar sé um málstýringu að ræða.⁸⁷

Á vordögum 2021 var þáverandi mennta- og menningarmálaráðherra, Lilju D. Alfreðsdóttur, afhent MÍTM; Tillaga til þingsályktunar um málstefnu íslensks táknmáls auk aðgerðaáætlunar og skýrslu sem var afrakstur vinnu starfshóps sem ráðherra skipaði árið 2020.⁸⁸ Sú þingsályktunartillaga hefur farið í gegnum samráðsgátt stjórnvalda en hefur ekki verið lögð fram á Alþingi.⁸⁹ Við skipun starfshóps var litið til þess að bæði málhafar og málvísindafólk kæmi að gerð MÍTM enda skiptir þátttaka málhafa lykilmáli við gerð málstefna fyrir táknmál.⁹⁰ Þá ná málstefnuskjöl rituð af málvísindafólki eingöngu sjaldnast tilætludum árangri ef þau eru ekki í samræmi við málstefnu samfélagsins, málstýring ber sjaldnast árangur ef hún tekur ekki mið af málhegðun og viðhorfum.⁹¹ Í greinargerð með þingsályktunartillögunni segir að MÍTM byggi á þeim skilgreiningum sem Ari Páll Kristinsson og Bernard Spolsky setja fram um málstefnu.⁹² Þá segir einnig að: „Málstefna

---

nefndar um íslenskt táknmál og málsamfélags ÍTM“; Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*.

⁸⁵ Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011.

⁸⁶ Sjá bls. 5–6 um tegundir málstýringar.

⁸⁷ Bernard Spolsky, „What is language policy“, bls. 5.

⁸⁸ Við breytingu á Stjórnarráði Íslands árið 2022 fluttist íslenskt táknmál frá Mennta- og menningarmálaráðuneyti yfir í Menningar- og viðskiptaráðuneyti. Sami ráðherra fer þó fyrir málaflöknum.

⁸⁹ „Tillaga til þingsályktunar um málstefnu íslensks táknmáls, mál nr. 90/2022“, *Samráðsgátt*, sótt 16. nóvember 2022 af [https://samradsgatt.island.is/oll-mal/\\$Cases/Details/?id=3203](https://samradsgatt.island.is/oll-mal/$Cases/Details/?id=3203). MÍTM var skilað til ráðherra sem einu skjali en var skipt upp í tvö skjöl í samráðsgáttinni, annars vegar *Tillögu til þingsályktunar um málstefnu íslensks táknmáls* og hins vegar *Aðgerðaáætlun með málstefnu íslensks táknmáls*. Þá hefur skýrsla starfshópsins ekki verið birt á vegum ráðuneytisins. Hér eftir verður því vísað til þingsályktunartillögunnar í samráðsgáttinni með blaðsíðutölum eingöngu en aðgerðaáætlunarinnar í samráðsgáttinni með vísun í bókstafi og númer aðgerða.

⁹⁰ Sbr. Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“ og Sherman E. Wilcox, Verena Krausnecker og David F. Armstrong, „Language Policies and the Deaf Community“.

⁹¹ Ari Páll Kristinsson, *Málheimar*, bls. 80; Ari Páll Kristinsson, „Rannsóknir á stafrænu málsambýli varpa nýju ljósi á meginþræði íslenskrar málstefnu“, *Ritið* 3/2021, bls. 201–218, hér bls. 210, DOI: 10.33112/ritid.21.3.8.

⁹² Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“; Bernard Spolsky, *Language Policy*.

um íslenskt táknmál ætti að vera leiðarljós við mótnun málhegðunar, málviðhorfa og málstýringar í samfélaginu en ekki síður við myndun málstefna í formi skjala fyrir stjórnvöld, sveitarfélög og skólafnanir sem lýsa yfir áformum þeirra í tengslum við íslenskt táknmál⁹³. Í tillögunni eru settar fram þær fimm meginstoðir eða áherslur sem MÍTM byggir á. Þær eru eftirfarandi:⁹⁴

- A. Jákvætt viðhorf er kjarni málstefnu ÍTM og grundvöllur jafnra tækifæra.
- B. ÍTM í máltöku táknmálsbarna er lykillinn að framtíðinni.
- C. Rannsóknir á ÍTM skipta sköpum fyrir varðveislu menningarverðmæta.
- D. Jöfn þátttaka í íslensku þjóðlífi fæst með fjölgun umdæma ÍTM.
- E. Lagaumhverfi á að tryggja stöðu ÍTM.

MÍTM felur í sér áhersluþætti innan hverrar meginstoðar og henni fylgir ítarleg aðgerðaáætlun sem ætlað er að tryggja að markmið stefnunnar náist. Sú áætlun miðast eingöngu við þær aðgerðir sem koma þurfa til framkvæmda á þremur árum eftir að MÍTM tekur gildi en gert er ráð fyrir að stefnan verði endurskoðuð og uppfærð að þremur árum liðnum og aðgerðaáætlun sömuleiðis. Tiltekið er að afar brýnt sé að hið opinbera, ríki og sveitarfélög sem og almenningur allur leggist á eitt við framkvæmd og eftirfylgni MÍTM þar sem ÍTM er mál í útrýmingarhættu.

Í næstu köflum verður rýnt í MÍTM í ljósi málstefnufræða og leitað svara við því hvort MÍTM stuðli að því að búa til það málumhverfi sem táknmálsbörn þurfa til að þróa mál sitt og geti þar með haft áhrif á lífvænleika málsins og komið í veg fyrir útrýmingu þess. Komið verður inn á allar meginstoðir málstefnunnar þó sjónum verði frekast beint að þáttunum viðhorf, máltaka og umdæmi en rannsóknum og lagaumhverfi.

Viðhorf

Fyrsta meginstoðin í MÍTM segir að jákvætt viðhorf sé kjarni hennar og grundvöllur jafnra tækifæra.⁹⁵ Tungumálaviðhorf þróast út frá málhug-

⁹³ Bls. 2.

⁹⁴ Bls. 1.

⁹⁵ Bls. 1.

myndafræði, þeim hugmyndum sem móta skilning fólks á málum og tilbrigðum mála. Málhugmyndafræði endurspeglar þau viðhorf sem hegðun fólks og orðræða ræðst af og getur hún haft áhrif á málbreytingar, hvort mál deyja út og hvernig fólk er flokkað eftir málinu sem það notar.⁹⁶ Með því að beina sjónum að mikilvægi jákvæðra viðhorfa til ÍTM er því verið að leggja grunn fyrir aðra þætti málstefnunnar því ef hugmyndir fólks og viðhorf til ÍTM og málhafa þess eru neikvæð⁹⁷ er á litlu að byggja og tómt mál að tala um málumhverfi, umdæmi, rannsóknir eða annað. Viðhorfastýring hefur það markmið að auka skilning og umburðarlyndi gagnvart fjölbreytileika tungumála.⁹⁸ Áhersla er einnig lögð á sýnileika málsins, aukinn sýnileiki eykur notkun á málinu og fjölgar þar með umdæmum en hann hefur einnig áhrif á sjálfsmynd þeirra sem tala málið og þar með viðhorf til málsins.⁹⁹

Í MÍTM er áhersla lögð á að viðhorf til ÍTM sem tungumáls verði til jafns við íslensku. Þar með er verið að benda á mikilvægi þess að málin tvö njóti jafnræðis og enn frekar að málhafar þeirra standi jafnfætis að öllu leyti, ekki bara gagnvart lögum heldur einnig að virðingu. Einnig er vísað til þess að þar sem ÍTM er minnihlutamál þurfi að gera málinu enn hærra undir höfði, svo það geti með sannni staðið íslenskunni til jafns.¹⁰⁰ Jákvæð viðhorf geta skipt sköpum fyrir aðgengi aðstandenda og fagfólks að upplýsingum um ÍTM sem og skilningi á mikilvægi málsins frá upphafi máltökuskeiðs. Í MÍTM er ítrekað að bæði viðhorf almennings og stjórnvalda, ríkis og sveitarfélaga, skipti máli. Þessir aðilar verða að sýna það í verki að þeir séu tilbúnir til að rækta með sér jákvætt viðhorf til ÍTM og mismunandi birtingarmynda þess sem og beita sér gegn neikvæðum viðhorfum í garð ÍTM.¹⁰¹

Alls átta aðgerðir í aðgerðaáætlun málstefnunnar snúa beint að viðhorfum og er þeim ætlað að stuðla að því að markmið stefnunnar um jákvæð viðhorf náist. Áhersla er lögð á það að opinberir aðilar og stofnanir gangi á undan með góðu fordæmi og sýni í verki að ÍTM sé jafnt íslensku. Ríki og sveitarfélög eiga að tryggja að opinberir viðburðir, stefnur, ávörp og upplýsinga- og

⁹⁶ Judit T. Irvin og Susan Gal, „Language Ideology and Linguistic Differentiation“; Verena Krausnecker, „Ideologies and Attitudes toward Sign Languages. An Approximation“, *Sign Language Studies* 4/2005, bls. 411–431.

⁹⁷ Um neikvæð viðhorf til ÍTM sjá Rannveigu Sverrisdóttur, „Hann var bæði mál- og heyrnarlaus.“ Um viðhorf til táknmála“, *Ritið* 1/2007, bls. 83–105.

⁹⁸ Sjá Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 54.

⁹⁹ Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 117.

¹⁰⁰ Bls. 3–4.

¹⁰¹ Bls. 3–4.

kynningarefni séu á ÍTM.¹⁰² Sá sýnileiki sem með þessum aðgerðum fæst getur hjálpað til við að ÍTM öðlist betri sess í samfélaginu, sé sýnilegra og njóti meiri virðingar. Í aðgerðaáætlun er einnig mikil áhersla á upplýsingagjöf og fræðslu, bæði til forráðamanna¹⁰³ táknmálsbarna og táknmálsfólks en einnig til sérfræðinga í nærþjónustu við börn og samfélagsins í heild.¹⁰⁴ Með fræðslu má ætla að auka megi vitund um málið í samfélaginu öllu því útbreiðsla þekkingar er öflugt tól í baráttunni gegn ranghugmyndum og fordómum og þar með neikvæðum viðhorfum. Einnig gæti aukin vitund unnið gegn þeirri skoðun að táknmál eigi að færa nær formgerð nágrannaraddmála eða að þau séu óþörf og að eðlilegt þyki að svipta börn rétti sínum til að læra þau. Því er sú aðgerð að fræðsla um ÍTM og sögu og menningu þess verði hluti af námsefni grunnskólabarna¹⁰⁵ ekki síður mikilvæg fyrir málið og málsamfélagið allt en að fræða þá sem eiga rétt á að læra ÍTM samkvæmt lögum.¹⁰⁶

Sú staðreynd að langstærsti hluti forráðamanna táknmálsbarna kann ekki táknmál þegar börnin fæðast, gerir það að verkum að foreldrum er ætlað stórt verkefni. Þá skiptir miklu máli að þeir hafi bæði aðgengi að málanámi og réttmætum upplýsingum. Því er brýn ástæða fyrir því að auka þurfi upplýsingagjöf til forráðamanna bæði með faglegri ráðgjöf og fræðslu því aðeins þannig geta þeir tileinkað sér ÍTM nógu snemma á máltökuskeiði barnsins og tileinkað sér jákvæð viðhorf til ÍTM sem er fyrsta mál táknmálsbarnsins eða annað tveggja (eða fleiri) mála þess. Þá geta viðhorf forráðamanna til ÍTM skipt sköpum fyrir möguleika táknmálsbarna til að njóta lögbundinna réttinda sinna til þess að tileinka sér ÍTM. Forráðamenn táknmálsbarna geta einnig verið táknmálsfólk og fræðsla til þeirra skiptir einnig máli þar sem, í ljósi menntunarsögu táknmálsfólks, þekking á máluppeldi og máltöku táknmála hefur ekki verið mikil.

Í aðgerðaáætlun er sú krafa sett á Félag heyrnarlausra, Málnefnd um ÍTM, Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra og Háskóla Íslands að standa fyrir viðburðum þar sem náttúrulegt málumhverfi er í forgrunni.¹⁰⁷ Tilgangurinn með þessum viðburðum getur verið tvíþættur, að fólki gefist tækifæri á að tala málið sitt og beita á ýmsum notkunarsviðum

¹⁰² A1.

¹⁰³ Í MÍTM er talað um foreldra en verið er að vísa til forráðamanna barnanna.

¹⁰⁴ A2, A3, A5.

¹⁰⁵ A5.

¹⁰⁶ A2, A3. Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011.

¹⁰⁷ A4.

en einnig má líta á þessa viðburði sem leið til að skapa og viðhalda menningu málsamfélagsins. Á slíkum viðburðum, sem geta verið ólíks eðlis, hefur fólk af öllum kynslóðum tækifæri til að hittast. Þar læra yngri málhafar af þeim eldri og einnig öfugt. Fólk lærir samskiptavenjur, skiptist á sögum og bröndurum, lærir nýja frasa og ný tákn sem leiða af sér nýjar hugmyndir og hugsun. Með því að skiptast á upplýsingum er þekkingu miðlað og ný þekking sköpuð. Fyrir börn eða þá sem eru nýir í samfélaginu eru slíkir viðburðir mikilvægir fyrir mótnun sjálfsmyndar¹⁰⁸ og þarna gefst hverjum og einum tækifæri til að spegla sig í náunganum. Aðstandendur fá tækifæri til að eiga í samskiptum á ÍTM og upplifa menningu málsamfélagsins. Allt eru þetta þættir sem eru mikilvægur partur af menningu málsamfélagsins og leggur málstefnan því sitt lóð á vogarskál miðlunar og varðveislu menningar ÍTM.

Málnefnd um ÍTM ásamt fyrrnefndum stofnunum og félögum er einnig ætlað að fylgjast með því að jákvæð viðhorf séu tryggð, til dæmis í námsefnisgerð.¹⁰⁹ Segja má að orðavalið sé óheppilegt þar sem ómögulegt er að tryggja jákvæð viðhorf. Á þetta er bent í einni af umsögnum sem bárust í samráðsgátt stjórnvalda og lagt til að frekar sé talað um að „huga að sjónarmiði um mikilvægi jákvæðra viðhorfa til ÍTM“.¹¹⁰ Undir þetta má taka en hins vegar má ætla að markmiðið með aðgerðinni hafi verið að stuðla að jákvæðum viðhorfum, til dæmis með fræðslu, að þeir sem stýri vinnu við táknmálsefni geri það á forsendum ÍTM en ekki íslensku og að horft sé á táknmálssamfélagið sem menningarkima en ekki út frá læknisfræðilegu sjónarmiði.

Töluverð krafa er sett á RÚV að gera meðal annars barnaefni, fréttafni og sögulegt efni aðgengilegt á ÍTM.¹¹¹ Miðlun þessa efnis á ÍTM er til þess gerð að jafna stöðu döfð og annars táknmálsfólks annars vegar og heyrandi fólks hins vegar hvað varðar upplýsingagjöf og fræðsluefni. Þessar aðgerðir taka hins vegar ekki til menningar- eða fræðsluefnis um ÍTM eða það sem er (frum)samið eða skapað á ÍTM. Í aðgerðaáætlun er tilgreint að RÚV beri að setja sér áætlun um efni á ÍTM í samráði við Málnefnd um ÍTM¹¹² en ekki er nánar kveðið á um kröfur um inni-

¹⁰⁸ Sbr. Julia Sallabank, „Diversity and language policy for endangered languages“, bls. 117.

¹⁰⁹ A5, A6.

¹¹⁰ Sjá umsögn frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, sótt 11. júlí 2022 á [https://samradsgatt.island.is/oll-mal/\\$Cases/Details/?id=3203](https://samradsgatt.island.is/oll-mal/$Cases/Details/?id=3203).

¹¹¹ A8.

¹¹² A8.

hald efnisins utan þess sem áður var nefnt. Segja má að þær aðgerðir sem settar hafa verið á herðar RÚV á næstu þremur árum auki sýnileika málsins verulega. Hins vegar er ljóst að engar aðgerðir snúa að menningarefni sem á sér uppruna í táknaáttarsamfélaginu og er forgangsroðun aðgerða ekki í takt við málstefnufræði táknaáttar. Aðgerðirnar miða að því að endurspeglar menningararf íslenskunnar í gegnum þýðingar en ekki menningararf ÍTM með frumsömdu efni úr menningarsamfélaginu.

Margar aðgerðir í aðgerðaáætluninni varða þó menningu ÍTM, birtingu og varðveislu hennar. Í umsögn sem barst í samráðsgátt stjórnvalda er bent á það hvernig heyrandi menning umlykur táknaáttarsbörn í samfélaginu og eykur hættu á því að viðhorf þeirra til ÍTM verði neikvæð.¹¹³ Mál og menning eru samofin fyrirbæri. Menning er forsenda þess að málið lifi og málið er forsenda þess að miðla menningu málsamfélagsins sem henni tilheyrir. Með lagasetningunni árið 2011 gerði táknaáttarsfólk sér væntingar um það að ÍTM yrði hluti af menningararfi Íslands og hlyti virðingu íslensks samfélags.¹¹⁴ Í MÍTM segir að menningarleg verðmæti þjóða felast í tungumálum þeirra og að menningarverðmæti ÍTM fyrir íslenskt samfélag séu ótvíræð. Þá er einnig fjallað um mikilvægi miðlunar og aðgengi samfélagsins að þeim menningarverðmætum sem felast í ÍTM.¹¹⁵ Hins vegar er sjónum aðallega beint að þeim menningarverðmætum sem felast í málinu sjálfu og málsögu þess og ekki fjallað sérstaklega um þau menningarverðmæti sem felast í innihaldi þess sem efnis sem varðveitt er eða mikilvægi þess að safna sérstaklega menningartengdu efni.

Allar þær aðgerðir sem teft er fram í aðgerðaáætlun fyrir viðhorf eru tilraun til að stýra viðhorfum í jákvæðari átt, með fræðslu um ÍTM og auknum sýnileika málsins. Allar miða þær að því að skapa grundvöll jafnra tækifæra, ekki síst fyrir börn, og auka lífvænleika ÍTM.

Máltaka

Önnur meginstoðin í MÍTM er sú viðamesta af meginstoðunum fimm og er það í samræmi við það sem fram kemur hjá Quadros að málstefnur táknaáttar þurfi að fela í sér sérstaka kafla um máltöku vegna þess hve sérstök

¹¹³ Sjá umsögn Valgerðar Stefánsdóttur, sótt 11. júlí 2022 á [https://samradsgatt.island.is/oll-mal/\\$Cases/Details/?id=3203](https://samradsgatt.island.is/oll-mal/$Cases/Details/?id=3203).

¹¹⁴ Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson og Júlía G. Hreinsdóttir, „The Legal Recognition of Icelandic Sign Language. Meeting Deaf People’s Expectations?“, bls. 250.

¹¹⁵ Bls. 5–6.

málfélagsleg staða þeirra er.¹¹⁶ Fjallað er um máltöku og málumhverfi tákn- málsbarna og fullyrt að ÍTM sé lykill að framtíð barnanna.¹¹⁷

Í MÍTM segir að brýnast fyrir máltöku táknmálsbarna sé að tryggja aðgengi að táknmálsnámi fjölskyldna þeirra strax við upphaf máltöku svo aðstandendur geti átt í áreynslulausum samskiptum við barnið sitt og stutt við máltöku þess á hverju aldursskeiði. Ekki er þó nóg að aðstandendur geti átt í samskiptum við börnin á ÍTM heldur skipti máli fyrir máltöku táknmálsbarna að í mál- og menntunarumhverfi þeirra sé fleira fólk sem getur átt í samskiptum við barnið á ÍTM.¹¹⁸ Þar sem ílag á máltökualdri er mjög mikilvægt, bæði hvað varðar magn og gæði,¹¹⁹ þá þarf táknmálsfólk að hafa tækifæri til menntunar á sviði ÍTM og gera á kröfu um afburða- færni í ÍTM hjá fagfólki í máltöku og námsumhverfi barnanna.¹²⁰

MÍTM gerir þannig ráð fyrir því að börnunum sé tryggt ríkt málum- hverfi, eðlilegt á þann hátt að samskipti séu beint við málhafa en ekki í gegnum túlka.¹²¹ Aðgerðir MÍTM miða að því að börnin komist sem fyrst í táknmáls-umhverfi, það er gert með miðlun upplýsinga strax og heyrnar- skerðing greinist¹²² og með því að tryggja foreldrum fræðslu og ráðgjöf byggða á sjónarmiðum menningar- og tungumálasamfélags táknmáls- fólks.¹²³ Auk þess er gert ráð fyrir því að bæta tekjumissi sem getur orðið meðan á máltökuráðgjöf og táknmálsnámi stendur.¹²⁴ Fæstir forráðamenn táknmálsbarna hafa kunnáttu í ÍTM þegar barnið fæðist eða greinist með heyrnarskerðingu og þurfa því að læra nýtt mál með barninu sem krefst mikils tíma. Máltaka barna fer fram að mestu án beinnar kennslu eða til- sagnar en samskipti við annað fólk á máltökuskeiði barnanna er forsenda þess að þau nái valdi á máli.¹²⁵ Þess vegna þarf að tryggja málumhverfi á heimilum barna sem fyrst svo börn fari ekki á mis við málörvun á næm-

¹¹⁶ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“.

¹¹⁷ Bls. 1.

¹¹⁸ Bls. 5.

¹¹⁹ Erika Hoff og Cynthia Core, „Input and Language Development in Bilingually Developing Children“, *Seminars in Speech and Language* 34/2013, bls. 215–226.

¹²⁰ Bls. 5.

¹²¹ Bls. 4. Sbr. Maartje De Meulder, „Promotion in Times of Endangerment. The Sign Language Act in Finland“, *Language Policy*, 2/2016, bls. 189–208.

¹²² B1.

¹²³ B6.

¹²⁴ B7.

¹²⁵ Sigríður Sigurjónsdóttir, „Máltaka og setningafræði“, *Setningar. Handbók um setningafræði, Íslensk tunga III*, ritstjóri og aðalhöfundur Höskuldur Þráinsson, Reykjavík: Almenna bókafélagið, 2005, bls. 636–655, hér bls. 636.

iskeiði fyrir mál.¹²⁶ Spolsky telur að það sé málstefnan innan fjölskyldna sem hafi úrslitaáhrif á lífvænleika tungumáls¹²⁷ og því má ætla að bæði viðhorf og færni fjölskyldunnar í ÍTM skipti sköpum fyrir máltöku táknmálsbarna. Með því að koma í veg fyrir tekjumissi forráðamanna, auk þess að tryggja upplýsingagjöf og fræðslu, má vonandi stemma stigu við þeirri togstreitu sem oft skapast milli döfð og heyrandi fólks og sjónarmiða þeirra sem leiðir af sér neikvætt viðhorf sem hefur áhrif á börnin og máltöku þeirra.¹²⁸

Í MÍTM kemur fram að táknmálsbörn þurfi að hafa aðgengi að ríku málumhverfi utan fjölskyldu og skóla sem og menningarsamfélagi ÍTM, bæði jafningjum sem tala ÍTM og fullorðnum málfyrirmyndum. Málið í umhverfi barnanna þarf að vera notað og sýnilegt í fjölbreyttum aðstæðum og orðræðu, ólíkum málsniðum og samskiptum við ólíkar málfyrirmyndir á öllum tímum.¹²⁹ Aftur er vísað til þess að máltaka fer fram án beinnar kennslu og til að tungumál geti talist sem móðurmál eða fyrsta mál barns eða annað tveggja mála hjá tvítyngdu barni þarf að tryggja gæði ílags með aðgengi að málfyrirmyndum, málumhverfi og jákvæðu viðhorfi í garð málsins.¹³⁰ Einnig er rætt að menning og menningarleg gildi málsamfélags séu órjúfanlegur hluti máltöku¹³¹ og bent á þá lagalegu skyldu ríkis og sveitarfélaga að styðja við menningu táknmálssamfélagsins á Íslandi.¹³²

Í MÍTM má finna aðgerðir sem snúa beint að því að tryggja að málsamfélagið vinni að bættu og fjölbreyttu málumhverfi táknmálsbarna. Málsamfélagið, undir forystu Félags heyrnarlausra, þarf að bjóða nýja málhafa velkomna með ríku málumhverfi og fjölbreyttum málfyrirmyndum svo þeir geti markvisst aðlagast táknmálssamfélaginu á Íslandi. Þetta gildir jafnt um táknmálsbörn og fjölskyldur þeirra sem og þá sem koma inn í málsamfélagið á seinni stigum ævinnar. Einnig taka aðgerðir til menningar. Menningarviðburðir þurfa að vera á dagskrá fyrir nýja málhafa og tryggja þarf aðgang að fjölbreyttu efni á ÍTM, til dæmis bókum til yndislestrar og

¹²⁶ Margrét Guðmundsdóttir, „Á mis við málörvun. „Villimaðurinn frá Aveyron“ og fleiri dæmisögur um uppvöxt barna án máls“, *Ritið* 1/2019, bls. 199–222.

¹²⁷ Bernard Spolsky, *Language Policy*, bls. 43, 55.

¹²⁸ Sjá t.d. Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“.

¹²⁹ Bls. 3–5.

¹³⁰ Sjá t.d. Sigríður Sigurjónsdóttir, „Máltaka og setningafræði“; Erika Hoff og Cynthia Core, „Input and Language Development in Bilingually Developing Children“.

¹³¹ Dan I. Slobin, „Introduction“, *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, vol. 3, ritstjóri Dan I. Slobin, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992, bls. 1–13, hér bls. 6.

¹³² Bls. 4.

skemmtiefni í sjónvarpi svo táknmálsbörnin hafi á öllum tímum aðgang að máli/málumhverfi sem hæfir aldri þeirra og máltöku á hverjum tíma og hverju skólastigi. Til þess að þetta megi verða þurfi sjóðir á vegum ráðuneyta og sveitarfélaga að styrkja útgáfu táknmálsefnis af ýmsu tagi.¹³³ Þær aðgerðir sem hér hafa verið nefndar snúa í meiri mæli að menningu en var í aðgerðum er snúa að viðhorfum. Hér er því litið á ÍTM sem menningarverðmæti og menningararf sem halda þurfi á lofti og kynna táknmálsfólki. Þrátt fyrir að hér sé um að ræða aðgerðir til að tryggja aukið málumhverfi og ílag munu þær engu að síður, komi þær til framkvæmda, auka veg menningar ÍTM.

Mikilvægi málumhverfis á heimili barns verður ekki dregið í efa en engu að síður gegnir skólinn einnig veigamiklu hlutverki, mun meira í tilviki táknmálsbarna vegna sérstakra aðstæðna í útbreiðslu málsins sem getur orðið til þess að börnin hafi ekki aldurssvarandi færni í ÍTM við upphaf skólagöngu.¹³⁴ Til að skólinn uppfylli þarfir táknmálsbarns um gott og ríkt málumhverfi þarf þar að vera táknmálssamfélag sem samanstendur af fleiri táknmálsbörnum (jafningjum) og táknmálstalandi fagfólki. Þar þarf ÍTM að vera kennt sem fyrsta og annað mál og kenna þarf á ÍTM svo barnið fái tækifæri til að læra um málið sitt og nota það í mörgum umdæmum. Um helmingur þeirra aðgerða sem snúa að máltöku fjallar á einn eða annan hátt um ÍTM í skóla- eða menntakerfinu, enda eiga táknmálsbörn samkvæmt lögum rétt á því að læra og nota ÍTM¹³⁵ og ríki og sveitarfélögum er gert að styðja við menningu og menntun þeirra sem það nota.¹³⁶ Í MÍTM er tiltekið að efla þurfi sérhæfingu kennara táknmálsbarna með því að búa til nám í táknmálskennslufræði, að gera eigi kröfu um afburðafærni fagfólks sem starfar í máltöku- og námsumhverfi barnanna og fagfólki verði gert kleift að endurmennta sig.¹³⁷ Þetta er, eins og að framan var rætt, til að tryggja sem best málumhverfi táknmálsbarna, ekki síst þar sem ÍTM er oftast annað málið á heimili barnanna og minnihlutamál í samfélaginu. Einnig getur betri kunnátta í málinu og þekking á því og menningarheimi þess hjá kennurum og starfsfólki skóla haft jákvæð áhrif á

¹³³ B9, B13.

¹³⁴ „Skýrsla Málnefndar um íslenskt táknmál um stöðu þess 7. júní 2013“, bls. 9, sótt 24. nóvember 2022 af https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/ritogskyrslur/skyrsl_malnef_isl_taknmal_2013.pdf.

¹³⁵ Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011, 3.gr.

¹³⁶ Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011, 5. gr.

¹³⁷ B5, B10, B11.

viðhorf til málsins og spornað gegn því að litið verði á málið sem hjálpartæki. Á öllum skólastigum þarf að uppfæra námskrár og tryggja að þar sé ÍTM sérstök faggrein. Einnig að á leik- og grunnskólastigi séu starfandi skólar sem veita táknaðsbörnum málumhverfi og menntun þar sem ÍTM er í forgrunni og veita öðrum skólum þar sem táknaðsbörn stunda nám ráðgjöf.¹³⁸ Með aukinni ráðgjöf og fræðslufni þeirra stofnana sem vinna með ÍTM er hægt að auka líkur á því að lögum sé fylgt og ÍTM fái forgang í málumhverfi barnanna. Síðast en ekki síst eru tilgreindar aðgerðir sem stuðla að því að táknaðsnám sé og verði áfram aðgengilegt öllum í íslensku samfélagi¹³⁹ því aðeins þannig má fjölga þeim sem tala ÍTM og stækka þar með málsamfélagið sem börnin hafa aðgang að.

Samkvæmt Quadros¹⁴⁰ þurfa málstefnur táknaðsmála að taka tvítyngi til greina enda er það raunveruleiki flestra ef ekki allra táknaðsbarna að alast upp í tvítyngi raddmáls og táknaðsmáls, hvort sem börnin eru heyrnarlaus, heyrnarskert eða coda börn. Engu að síður þarf að líta á táknaðsmál sem fyrsta mál döfð barna og coda barna. Þetta skiptir máli í kennslu. Í Aðalnámskrá grunnskóla frá 1999 er kafli um táknaðsmál en í Aðalnámskrá grunnskóla frá 2013 er kafli um ÍTM og íslensku.¹⁴¹ Í námskránni frá 2013 er námsgreinin ÍTM og íslenska skipulögð sem heildstæð námsgrein með greinilegri áherslu á tvítyngi en hins vegar er litið svo á að ÍTM sé hið daglega samskipta- og kennslumál. Þrátt fyrir það sem segir í námskránni virðast málin tvö ekki standa jafnt neins staðar í skólakerfinu, ekki einu sinni í Hlíðaskóla, eina grunnskóla landsins sem starfrækir táknaðsmálssvið.¹⁴² Spyrja má hvort málstefna ÍTM hefði þurft að taka sterkar til orða um ÍTM sem annað tveggja mála í tvítyngi táknaðsbarna, með ríka áherslu á notkun ÍTM en einnig með þá staðreynd í huga að flest íslensk táknaðsbörn eru

¹³⁸ B3, B4, B8.

¹³⁹ B14.

¹⁴⁰ Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“, bls. 14.

¹⁴¹ „Aðalnámskrá grunnskóla“, 1999; „Aðalnámskrá grunnskóla, Almennur hluti 2011, Greinasvið 2013“, *Mennta- og menningarmálaráðuneytið*, 2013, sótt 16. nóvember af <https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/fretta-tengt2016/adalsnamskra-grunnskola-3.-utg.-2016.pdf>.

¹⁴² Valgerður Stefánsdóttir, Ari Páll Kristinsson og Júlía G. Hreinsdóttir, „The Legal Recognition of Icelandic Sign Language. Meeting Deaf People’s Expectations?“, bls. 240–241; Elena Koulidobrova og Rannveig Sværissdóttir, „How to Ensure Bilingualism/Biliteracy in an Indigenous Context. The Case of Icelandic Sign Language“, *Languages* 6(98)/2021, <https://doi.org/10.3390/languages6020098>. Sjá einnig skýrslur Málnefndar um íslenskt táknaðsmál frá 2014 og 2015, sóttar 18. nóvember 2022 af <https://islenskan.is/islenskt-taknal/skyrslur-og-alyktanir>.

tvítyngd. Það má vissulega beita þeim rökum að í tvítyngi táknmáls og raddmáls tapi táknmál alltaf vegna þess hve staða tungumálanna er ójöfn sem og viðhorf til þeirra ólík, því er mikilvægt að einblínt sé á táknmálið og það sem fyrsta mál. Þá er það ekki hlutverk málstefnu ÍTM að fjalla um íslensku frekar en málstefnu íslensku að fjalla um ÍTM. Raunveruleikinn er hins vegar sá að flest ef ekki öll táknmálsbörn á Íslandi alast upp í tvítyngi íslensku og ÍTM og því má velta fyrir sér hvort stefnan hefði þurft að taka tillit til þess.

Aðgerðaáætlun MÍTM sem snýr að máltöku fellur undir svið málánámsstýringar og er þar einblínt á fjölgun málnotenda og útbreiðslu tungumálsins til að koma til móts við þarfir táknmálsbarna um ríkt málumhverfi. Málið á heimilinu og hjá fjölskyldu er sett í forgrunn enda lærist móðurmál ekki í kennslustundum í skóla. Engu að síður er einnig mikil áhersla á ábyrgð skólanna vegna sérstöðu ÍTM og stöðu þess í námsumhverfi barnanna. Hin dulda málmenntunarstefna hér á landi hefur verið höll undir íslensku fram yfir ÍTM þrátt fyrir lögvarinn rétt táknmálsbarna og stöðu ÍTM í Aðalnámskrá grunnskóla. Vegna þessa eru allar þær aðgerðir sem snúa að málumhverfi og máltöku barna nauðsynlegar. Málánámsstýring helst hér í hendur við viðhorfastýringu og ekki er í öllum tilvikum hægt að greina á milli þessara tveggja tegunda.

Umdæmi

Síðasta áhersluatriði MÍTM sem rætt verður hér er fjórða meginstoðin og snýr hún að umdæmi eða notkunarviði málsins. Þar segir að jöfn þátttaka í íslensku þjóðlífi fái stöð með fjölgun umdæma ÍTM. Umræða um umdæmi skarast nokkuð við það sem hér hefur þegar verið rætt, bæði máltöku og viðhorf en einnig rannsóknir enda tvinnast þessir þættir allir saman á einn eða annan hátt. Umdæmi, eða það á hvaða sviðum mannlífs mál er talað, er hluti af stöðustýringu. Þegar tungumál er ekki notað á tilteknum sviðum er talað um umdæmisvanda eða umdæmissmissi ef annað tungumál tekur yfir á ákveðnu sviði.¹⁴³ Því fleiri sem umdæmi tungumáls eru þeim mun betur er hægt að tryggja málumhverfi barna á máltökuskeiði og sömuleiðis dregur það úr líkum á því að mál deyi út. Mál geta orðið ónothæf ef orðin sem málhafar þurfa eru ekki til og er skortur á iðorðum mögulega upphaf þess að mál missa umdæmi.¹⁴⁴

Eins og fram hefur komið í umfjöllun um máltöku þurfa börn á máltöku-

¹⁴³ Kristján Árnason, „Málstefna 21. aldar“, *Málfregni* 11/2001, bls. 3–9.

¹⁴⁴ Sama rit, bls. 7.

skeiði að fá nægt ílag og að sjá málið í viðtæku samhengi, á öllum sviðum samfélagsins. Málið þarf því að vera til í sem flestum umdæmum og ekki bara til að ræða um einfalda hluti og eiga í nauðsynlegustu samskiptum. Þetta skiptir líka máli fyrir lífvænleika máls því þegar notkun tungumáls fer að takmarkast við allra nánast umhverfi málnotanda er oft stutt í að það deyi út og annað tungumál taki yfir. Til að viðhalda tungumáli er því mikilvægt að halda í sem flest umdæmi þess en tapa þeim ekki til annarra (stærri) mála.¹⁴⁵ Til að sækja fram þarf að skapa fleiri umdæmi. ÍTM þarf að vera notað í fjölbreyttum umdæmum, ekki hvað síst í nærumhverfi barna en einnig í fræðasamfélaginu, í umræðu um stjórnsmál, listir, menningu, erfiðar tilfinningar eða álitamál svo eitthvað sé nefnt, bæði til að auðga málumhverfi táknaðsbarna en einnig til að auka lífslíkur málsins. Fleiri umdæmi fela í sér aukningu á orðaforða málsins en líka aukna virðingu fyrir málinu og jákvæð viðhorf til þess. Ekki síst þarf í þessu samhengi að horfa til þess að allt námsefni sé til á ÍTM og unnið sé að iðorðaforða helstu námsgreina, ekki bara fyrir kennslu í ÍTM sem námsgrein heldur þurfa börn að geta þróað orðaforða sinn og orðræðu í öllum námsgreinum á íslensku táknaðsmáli, allt frá eðlisfræði og náttúrufræði yfir í íþróttir og listgreinar.¹⁴⁶ Eins og staðan er í dag eru mörg umdæmi sem fjallað er um í námsbókum ekki aðgengileg á ÍTM og því verður til ákveðin þverstæða þegar útbúa á námsbækur á ÍTM innan þessara umdæma.

Í aðgerðaáætlun MÍTM segir að öll opinber umræða þurfi að vera aðgengileg á ÍTM, hér er sérstaklega rætt um svið samfélags- og stjórnsmála.¹⁴⁷ Styðja þarf við útgáfu táknaðsefnis á vönduðu og skýru máli, ekki eingöngu námsefni heldur einnig menningarefni.¹⁴⁸ Hér er bæði rætt um frumsamið efni og þýtt en þýðingar á milli íslensku og ÍTM geta fjölgað umdæmum ÍTM.¹⁴⁹ Þó námsefni sé mikilvægt er menningarefni það ekki síður því menningarleg umgjörð er nauðsynleg um málið og má vísa hér til mikilvægis varðveislu menningararfs. Í þessu samhengi er mikilvæg sú aðgerð sem segir að táknaðsfolk þurfi að hafa möguleika á að birta eigin sögur eða annað listrænt efni, þannig er málsamfélagið hvatt til að koma efninu sínu til skila við aðrar kynslóðir en um leið er málinu sýnd virðing og sýnileiki

¹⁴⁵ Ari Páll Kristinsson, *Málbeimar*, bls. 33.

¹⁴⁶ D3.

¹⁴⁷ D1.

¹⁴⁸ D2.

¹⁴⁹ D4.

aukinn.¹⁵⁰

Mótun og þróun íðorða getur spornað við umdæmissi og jafnframt unnið gegn umdæmisvanda ÍTM því í litlu málsamfélagi eins og hér um ræðir, sem er minnihlutasamfélag að auki, eru fjölmörg dæmi um það að málið sé ekki notað á ákveðnum sviðum. Ein aðgerð MÍTM vísar til þessa þáttar en þar er lagt til að háskóla- og fræðasamfélagið tryggi mótun og þróun íðorða í umdæmum ÍTM.¹⁵¹ Einnig að skapaður verði vettvangur til að efla samræðu á ÍTM um ÍTM því þannig verði notkunarsvið ÍTM sem fræðigreinar eftl.¹⁵² Þá tekur ein aðgerð til þess að tryggja að túlkar séu hæfir til að túlka í öllum umdæmum og að þeim sé gert kleift að endurmennta sig og sérhæfa.¹⁵³ Í aðgerðum er snúa að rannsóknum á ÍTM er sjónum beint að söfnun og varðveislu efnis, ekki síst með því að koma á fót málheild.¹⁵⁴ Hér spila aðgerðir á sviði umdæma og rannsókna saman, með söfnun, varðveislu og miðlun efnis og ekki síður rannsóknum á málinu má styðja við íðorðasmíð og fjölgun umdæma málsins.

Allar þær aðgerðir sem falla undir meginstoðina umdæmi og einnig undir stoðina um rannsóknir vinna beint og óbeint gegn útrýmingu málsins, með auknum orðaforða og notkun málsins á sem flestum sviðum samfélagsins. Þó hér sé um að ræða stöðu- og formstýringu þá skarast hún að miklu leyti á við málánámsstýringu enda geta aðgerðirnar allar stuðlað að betra málumhverfi táknmálsbarna. Þá geta allar aðgerðir í aðgerðaáætlun MÍTM fjölgað umdæmum ÍTM eftir því sem málið verður sýnilegra og útbreiddara og með fjölgun umdæma er unnið að bættu viðhorfi og gegn því að málið deyí út.

Niðurstæða

Hér hefur verið leitað svara við því hvort MÍTM stuðli að því að búa til það málumhverfi sem táknmálsbörn þurfa til að þróa mál sitt og geti þar með haft áhrif á lífvænleika málsins og komið í veg fyrir útrýmingu þess. Erfitt er að gera sér grein fyrir því hver raunveruleg áhrif MÍTM verða, fyrir málið sjálft og menningarsamfélag þess. Ari Páll Kristinsson spyr að hve miklu leyti gerlegt sé að stýra tungumálum og hvernig meta megi áhrif málstefnu á mál og málnotkun.¹⁵⁵ Hann telur fræðigreininna þarna standa frammi fyrir

¹⁵⁰ D8.

¹⁵¹ D5.

¹⁵² D6.

¹⁵³ D7.

¹⁵⁴ C1–C5.

¹⁵⁵ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, bls. 112.

erfiðri spurningu enda sé það ein alhæfing Coopers að erfitt sé að meta árangur af málstýringu.¹⁵⁶

Ari Páll Kristinsson og Bernard Spolsky eru sammála um það að málstefna taki til málhegðunar, málviðhorfa og málstýringar.¹⁵⁷ MÍTM er tilraun til málstýringar sem byggir á málhegðun og er ætlað að hafa áhrif á málviðhorf. Í því ljósi er MÍTM líkleg til að hafa áhrif þar sem hún tekur mið bæði af hegðun og viðhorfum.¹⁵⁸ Fræðimenn sem fjallað hafa um málstefnur og táknmál¹⁵⁹ segja að taka verði tillit til sérstöðu táknmálssamfélaga, táknmál eru minnihlutamál og samfélög þeirra menningarkimi sem hafa ákveðna sérstöðu sem líta þarf til við gerð málstefnu. Þessi sérstaða felst ekki síst í aðstæðum í máltöku og þeirri hugmyndafræði sem fólk hefur um táknmál og felur meðal annars í sér neikvæð viðhorf. MÍTM inniheldur fimm meginstöðir, fyrstu tvær og þær veigamestu eru viðhorf og máltaka. Viðhorfastýring er talin leggja grunn að öðrum þáttum og í aðgerðum stefnunnar er horft til aðkomu táknmálsfólks sem og umhverfis táknmálsbarna.

Áhersluatriðin í stefnunni styðja hvert við annað, jákvætt viðhorf eykur líkurnar á því að málið sé notað og þar með fjölgar umdæmum þess, fleiri umdæmi skapa betra málumhverfi fyrir börn (og fullorðna). Með betra málumhverfi fjölgar málhöfum, með fleiri málhöfum minnkar hættan á útrýmingu ÍTM – sem aftur hefur áhrif á jákvæð viðhorf því málið verður sýnilegra. Það að unnin hafi verið málstefna íslensks táknmáls er hluti af bæði stöðu- og viðhorfastýringu. MÍTM má sín þó lítils ef hún er ekki í takt við hugmyndir málfarfanna og hún er einskis nýt ef hún leiðir ekki af sér meiri útbreiðslu málsins og vinnur ekki gegn þeirri hættu sem steðjar að málinu. Með MÍTM er sett fram meðvituð tilraun til að lýsa því hvernig stýra megi ákveðinni málhegðun í ákveðnum aðstæðum.¹⁶⁰ Bæði við gerð stefnunnar og í stefnunni sjálfri er lögð áhersla á þátttöku táknmálssamfélagsins. Þá er lögð áhersla á viðhorfastýringu í átt að jákvæðum viðhorfum með sýnileika

¹⁵⁶ Sama rit, bls. 113; Robert L. Cooper, *Language Planning and Social Change*, bls. 185.

¹⁵⁷ Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“; Ari Páll Kristinsson, „Rannsóknir á stafrænu málsambýli varpa nýju ljósi á meginþræði íslenskrar málstefnu“; Bernard Spolsky, *Language Policy*.

¹⁵⁸ Sbr. Ari Páll Kristinsson, „Rannsóknir á stafrænu málsambýli varpa nýju ljósi á meginþræði íslenskrar málstefnu“, bls. 210.

¹⁵⁹ Sjá t.d. Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*; Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“; Joseph C. Hill, „Language attitudes in Deaf communities“.

¹⁶⁰ Sbr. Timothy Reagan, *Language Policy and Planning for Sign Languages*, bls. 35.

að leiðarljósi og síðast en ekki síst máltöku barna í samræmi við málstefnufræði táknmála.¹⁶¹

Ef málstýring sú sem felst í MÍTM leiðir til þess að málið auðgíst og lifi þá er markmiðum hennar náð. Að vissu leyti má þó segja að þingsályktunartillagan og þær aðgerðir sem henni fylgja hefðu mátt ganga lengra á ákveðnum sviðum en á hinn bóginn er tiltekið að áætlunin miðist eingöngu við aðgerðir sem þurfa að koma til framkvæmda innan þriggja ára frá því MÍTM tekur gildi og má hún því kannski teljast raunhæf. Ef áætlun um aðgerðir verður fylgt eftir verður nauðsynlegt að uppfæra áætlunina, meðal annars til að viðhalda jákvæðu viðhorfi í garð ÍTM sem og meiri notkun þess.

ÍTM er í útrýmingarhættu. Nauðsynlegt er að styrkja stöðu þess í menntakerfinu og málumhverfi barna og fjölga þannig nýjum málhöfum svo íslenskt táknmál eigi sér framtíð. Það eru grundvallarforsendur fyrir lífvænleika ÍTM svo koma megi í veg fyrir að málið deyi út. Ekki einungis skiptir hér máli að varðveita þau menningarverðmæti sem hvert tungumál er og því fylgir, heldur enn fremur vegna þess að alltaf verður til fólk sem mun hafa mestan hag og lífsgæði af því að hafa ÍTM sem sitt fyrsta mál. Hafi það fólk ekki málumhverfi og tækifæri til samskipta á sínu fyrsta máli mun það ekki geta þróað mál sitt og hugsun. Málstefna sú sem rituð hefur verið fyrir ÍTM getur að mati höfunda unnið gegn útrýmingu ÍTM og stuðlað að bættu málumhverfi táknmálsbarna. Til að það gerist þarf aðgerðaáætlunin að koma til framkvæmda sem allra fyrst.

Málstýring er það að stjórna (e. *manipulate*) tungumáli sem félagslegri auðlind til að ná ákveðnum markmiðum sem sett eru fram af því sem ofast eru opinber yfirvöld.¹⁶² Áhrif málstefnunnar verða engin nema aðgerðir hennar verði settar í framkvæmd. Treysta þarf á að ÍTM sé ekki látið afskipt og að viðhorf ráðamanna til málsins séu jákvæð svo sagan endurtaki sig ekki eins og rakið hefur verið í þessari grein. Rúmur áratugur er liðinn frá því Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011 voru samþykkt á Alþingi. Þrátt fyrir það er ÍTM enn í útrýmingarhættu. Spolsky segir það málstýringu þegar tungumál hlýtur lögbundna stöðu sem opinbert mál þjóðar.¹⁶³ Það hvort tungumál njóti lögbundinnar stöðu innan málsamfélagsins er hins vegar háð málstefnu samfélagsins og hvort málsamfélagið

¹⁶¹ Sbr. Sherman E. Wilcox, Verena Krausneker og David F. Armstrong, „Language Policies and the Deaf Community“; Ronice Müller de Quadros, „Language Policies and Sign Languages“.

¹⁶² Carol M. Eastman, *Language Planning. An Introduction*, bls. 29.

¹⁶³ Bernard Spolsky, „What is Language Policy“, bls. 5.

fari að lögum. Hegðun fólks og orðræða ræðst af viðhorfum þess og hugmyndafræði um mál og mun framtíðin leiða í ljós hver hin eiginlegu viðhorf til ÍTM eru í íslensku samfélagi og þar með hin raunverulega málstefna samfélagsins fyrir ÍTM.

ÁGRIP

Málhegðun, málviðhorf og málstýring hafa áhrif á lífvænleika tungumála. Íslenskt táknmál (ÍTM) öðlaðist formlega viðurkenningu sem fyrsta mál á Íslandi með Lögum um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011. Þrátt fyrir það er ÍTM í útrýmingarhættu og málumhverfi táknmálsbarna er ábótavant. Rúmum áratug eftir lögfestinguna var Málstefna ÍTM í fyrsta skipti rituð fyrir tilstilli stjórnvalda. Málstefnunni er ætlað að vera leiðarljós við mótun málhegðunar, málviðhorfa og málstýringar í samfélaginu og markmið aðgerðaáætlunar sem henni fylgdi að snúa við þeirri veiku stöðu sem ÍTM hefur í samfélaginu. Í greininni er fjallað um Tillögu til þingsályktunar um málstefnu ÍTM og hún skoðuð í ljósi málstefnufræða. Rætt er hvort sú málstefna sem birtist í því skjali sé í takt við málstefnu samfélagsins og hvort hún stuðli að því að búa til það málumhverfi sem táknmálsbörn þurfa til að þróa mál sitt og geti þar með haft áhrif á lífvænleika málsins. Niðurstaða höfunda er sú að þingsályktunartillagan ásamt aðgerðaáætlun geti unnið gegn útrýmingu ÍTM og að bættu málumhverfi táknmálsbarna.

Lykilorð: Íslenskt táknmál (ÍTM), málstefna, málstýring, málviðhorf, mál í útrýmingarhættu.

ABSTRACT

On Language Policy for Icelandic Sign Language

Language practices, language attitudes and language planning are among the factors that influence the viability of a language. Icelandic Sign Language (ÍTM) first gained legal recognition as a first language in Iceland with the adoption of Act no. 61/2011 on the Status of the Icelandic Language and Icelandic Sign Language. Despite this, ÍTM is an endangered language, and the language environment for sign language children is inadequate. Over a decade after the adoption of the Act, the government commissioned the first language policy for ÍTM. The policy is intended to guide the development of language practices, language attitudes, and language planning in society, and the accompanying action plan aims to improve the weak

position that ÍTM currently occupies in Icelandic society. The article examines The parliamentary resolution on ÍTM language policy within the context of language policy studies. This article discusses whether the language policy presented in this document aligns with the general language policy in society, and whether it is likely to foster the language environment that sign language children need for linguistic development, thereby influencing the language's viability. The authors conclude that the parliamentary resolution and action plan may prevent the extinction of ÍTM and improve the language environment for sign language children.

Keywords: Icelandic sign language (ÍTM), language policy, language planning, language attitudes, endangered language.

RANNVEIG SVERRISDÓTTIR

Lektor í táknafræði

Íslensku- og menningardeild

Hugvísindasvið

ÍS-102, Reykjavík, Ísland

rannsve@hi.is

KRISTÍN LENA ÞORVALDSDÓTTIR

Forstöðumaður

Samskiptamiðstöð heyrnarlausra og heyrnarskertra

ÍS-108, Reykjavík, Ísland

kristin.lena.thorvaldsdottir@shh.is

